

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Ταξίδι στο χρόνο μέσα από τα κάστρα: προτάσεις για τη
διδασκτική τους προσέγγιση στο νηπιαγωγείο**

ΝΙΚΟΛΕΤΑ ΒΑΡΔΑΚΑΡΗ

Αριθ. Μητρώου: 0213047

ΒΟΛΟΣ 2017

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Ταξίδι στο χρόνο μέσα από τα κάστρα: προτάσεις για
τη διδακτική τους προσέγγιση στο νηπιαγωγείο**

ΝΙΚΟΛΕΤΑ ΒΑΡΔΑΚΑΡΗ

Αριθ. Μητρώου: 0213047

Α΄ Επιβλέπων: Δ. Α. ΣΑΚΚΗΣ

Β΄ Επιβλέπουσα: Κ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΟΛΟΣ 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σ.4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σ.5
1. Η αναγκαιότητα της διδασκαλίας τοπικής ιστορίας στο νηπιαγωγείο	σ.6
2. Η διδακτική αξία των τεκμηρίων του παρελθόντος	σ.10
3. Η παιδαγωγική αξιοποίηση μνημείων και ιστορικών χώρων	σ.11

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ: ΕΝΑ ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	σ.15
1. Ιστορικά στοιχεία: ορολογία -εξέλιξη –ταξινόμηση	σ.19
2. Δομικά- Αρχιτεκτονικά- Οχυρωματικά Στοιχεία	σ.22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ: ΜΙΑ ΜΑΓΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

1. Η στροφή στον Ρομαντισμό αναδεικνύει τη μελέτη των κάστρων	σ.26
2. Κάστρα και θρύλοι	σ.27

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ: ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ	σ.31
1. Η μέθοδος Project- χαρακτηριστικά	σ.33
2. Φάσεις σχεδίου εργασίας (Project)	σ.37

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.Εισαγωγή	σ.42
2.Στόχοι	σ.43
3.Μεθοδολογία	σ.44
3.1. Α΄ Φάση: Προβληματισμός- Σχεδιασμός	σ.44
3.2. Β΄ Φάση: Υλοποίηση	σ.46
<i>Παρακολούθηση εκπαιδευτικής ταινίας</i>	σ.46
<i>Επίσκεψη σε κάστρο της περιοχής</i>	σ.47
<i>Αξιοποίηση της επίσκεψης μέσα στην τάξη</i>	σ.49
<i>Υπόθεμα: Δομικά -Οχυρωματικά Στοιχεία του κάστρου</i>	σ.50
<i>Υπόθεμα: Η ζωή μέσα στο κάστρο</i>	σ.51
<i>Υπόθεμα: Ξακουστά Ελληνικά κάστρα</i>	σ.53
<i>Υπόθεμα: Μύθοι, θρύλοι και παραδόσεις</i>	σ.55
3.3. Γ΄ Φάση: Ολοκλήρωση- Αξιολόγηση	σ.58
<i>Αξιολόγηση</i>	σ.59
4.Σύνδεση με το Αναλυτικό πρόγραμμα	σ.60
ΣΥΓΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	σ.62
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σ.64
I. Ελληνόγλωσση	σ. 64
II. Ξένη βιβλιογραφία μεταφρασμένη στα Ελληνικά	σ.66
III. Ξενόγλωσση	σ.67
III. Ιστοσελίδες	σ.68

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την ολοκλήρωση της πτυχιακής μου εργασίας, θα επιθυμούσα θερμά να ευχαριστήσω πρώτα τον Καθηγητή του Παιδαγωγικού τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. Δημήτρη Α. Σακκή, για την επιστημονική του καθοδήγηση, τις σημαντικές υποδείξεις του στη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας μου και την γενικότερη βοήθειά του.

Ευχαριστίες θα ήθελα, επίσης, να απευθύνω στην Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κυρία Αικατερίνη Μιχαλοπούλου για τις υποδείξεις και την πολύτιμη συμβολή της στην εκπόνηση της εργασίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο υπάρχουν διάσπαρτα 800 περίπου κάστρα, τα οποία αποτελούν σημαντική μαρτυρία της ιστορίας αυτού του τόπου. Η ανάγκη φρούρησης και άμυνας των ελληνικών οικισμών από αμέτρητες επιδρομές και επιθέσεις οδήγησε στην κατασκευή πολυάριθμων και αξιόλογων οχυρώσεων, από την αρχαιότητα μέχρι τον αιώνα μας, τα οποία εξιστορούν τα ηρωικά κατορθώματα και την καθημερινότητα ενός ένδοξου παρελθόντος¹.

Όλα αυτά τα κάστρα ή κομμάτια από καστρικές δομήσεις, που συναντούμε σε κάθε πόλη και σε κάθε νησί της χώρας μας, αποτελούν στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς μας, που μας συνδέουν με το χθες και μας θυμίζουν την πορεία της χώρας μας μέσα στο χρόνο. Η προσέγγιση και η βιωματική σχέση των μικρών παιδιών με το τμήμα αυτό της πολιτιστικής μας κληρονομιάς είναι σημαντική και συμβάλλει στην κατανόηση της πολιτιστικής τους ταυτότητας, καθώς και την εξοικείωση και ευαισθητοποίηση από μέρους τους απέναντι στα πολιτιστικά επιτεύγματα της περιοχής τους. Συντελεί, επίσης, στην κατανόηση της βαθύτερης σημασίας και αξίας των καταλοίπων αυτών για τους παλαιότερους ανθρώπους της περιοχής τους².

Εξάλλου, ένας από τους κύριους στόχους του *Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο* είναι η αφύπνιση του ενδιαφέροντος των παιδιών για ζητήματα που σχετίζονται με την πολιτισμική κληρονομιά, η γνώση και η κατανόηση, ως ένα βαθμό, από μέρους τους, του τρόπου ζωής των προγόνων τους, καθώς και η ανάπτυξη ικανοτήτων σύγκρισης του παρόντος με το παρελθόν και η διάκριση αλλαγών που συνδέονται με γεγονότα, καθημερινές συνήθειες, ή άλλα πολιτιστικά στοιχεία³. Άλλοι μείζονος σημασίας στόχοι, είναι η αναγνώριση βασικών χρονικών εννοιών, η ανάπτυξη της αντιληπτικής ικανότητας των νηπίων, καθώς και η ικανότητα για παρατήρηση, διερεύνηση και περιγραφή.

---

¹ Βασιλάτος, Ν. (1991). *Κάστρα της Ελληνικής Γης*, Αθήνα: Μπάλτερ.

² Σακκής, Δ.Α.-Τσιλιμένη, Τ. (2007). *Ιστορικοί τόποι και περιβάλλον. Διδακτικές προσεγγίσεις για παιδιά προσχολικής ηλικίας*, Αθήνα: Καστανιώτης - Τσιαντούλη, Ε. (2014). *Διδακτική Αξιοποίηση Στοιχείων Πολιτισμού σε Παιδιά Προσχολικής Ηλικίας*, Αθήνα: Συμμετρία.

³ ΥΠΕΠΘ- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, (2002). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης*, τ. Α', Αθήνα, σ.715.

1. Η αναγκαιότητα της διδασκαλίας τοπικής ιστορίας στο νηπιαγωγείο

Για να πετύχουμε, όμως, τους παραπάνω στόχους είναι αναγκαίο να δούμε τη σημαντική συμβολή της διδασκαλίας της τοπικής ιστορίας στα μικρά παιδιά, μια και αυτή βοηθάει στην κατανόηση πολιτιστικών στοιχείων και ιδιαιτεροτήτων της πατρίδας του νηπίου, καθώς στηρίζεται στον ψυχικό και πνευματικό σύνδεσμο του ατόμου και ιδιαίτερα του μικρού παιδιού με τον τόπο που ζει και αναπτύσσεται. Ο ψυχικός σύνδεσμος με την ιδιαίτερη πατρίδα αποτελεί τη βάση της αγωγής, από την οποία ξεκινά η γνώση και η κατανόηση κατ' επέκταση του ευρύτερου κόσμου.

Πράγματι, τα μικρά παιδιά δείχνουν μεγάλη ευχαρίστηση και ιδιαίτερο ενδιαφέρον, να προσεγγίσουν και να γνωρίσουν τον τόπο στον οποίο ζουν. Ένα παλαιό κτίριο, ένα μνημείο, μια ιστορική πλατεία, ένα κάστρο, θα μπορούσαν να αποτελέσουν την αφορμή για παρατήρηση και να οδηγήσουν τα παιδιά σε προβληματισμούς και ερωτήματα⁴. Είναι προϊόντα πολιτιστικά, με τα οποία τα νήπια μπορούν να έχουν μια βιωματική σχέση μαζί τους και, έτσι, προσφέρονται για παιδαγωγική αξιοποίηση. Αυτή είναι αναγκαίο να γίνεται μέσα από κατάλληλες δραστηριότητες, στη διάρκεια των οποίων τα νήπια ενεργοποιούνται και παίρνουν πρωτοβουλίες, ώστε με την ενεργητική συμμετοχή τους στη μαθησιακή διαδικασία, να κατανοήσουν τον κόσμο του παρελθόντος. Γιατί, όπως αναφέρει, ο Husbands, στόχος της δουλειάς των εκπαιδευτικών με τους μαθητές είναι «να συγκροτούν ερμηνείες του παρελθόντος, οι οποίες θα βασίζονται στη δική τους έρευνα»⁵.

Οι μικροί μαθητές υποβάλλοντας ερωτήσεις και παίρνοντας ανάλογες απαντήσεις για το παρελθόν του τόπου τους, το κοντινό ή μακρινό, μπορούν να πραγματοποιούν προεκτάσεις μέσα στο ευρύτερο ιστορικό γίνεσθαι⁶, αναλογιζόμενοι ιδιαίτερα τις συλλογικές ανθρώπινες προσπάθειες κατά το παρελθόν και, αναλόγως, να παραδειγματίζονται.

Συγκεκριμένα, η προσέγγιση των τεκμηρίων του παρελθόντος, που βρίσκονται στο άμεσο περιβάλλον του παιδιού, όταν γίνεται με την ενεργό συμμετοχή των μαθητών στη μάθηση, μπορεί να συμβάλει στη γνωριμία και τη μελέτη της ανθρώπινης δράσης στο συγκεκριμένο τόπο κατά το

---

⁴ Σακκής, Δ.Α.-Τσιλιμένη, Τ. (2007). *Ιστορικοί τόποι και περιβάλλον. Διδακτικές προσεγγίσεις για παιδιά προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σσ. 48-54.

⁵ Husbands, C. (2000). *Τί σημαίνει διδασκαλία της Ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα*, (Α. Λυκούργος, Μτφρ.). Αθήνα: Μεταίχμιο. σ.41.

⁶ Λεοντίνης, Γ. Ν.(2003). *Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα διδακτικής της ιστορίας και του περιβάλλοντος*, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου -Α. Καρδαμίτσα, σ. 219.

παρελθόν και να οδηγήσει, σε μεγάλο βαθμό, τους μαθητές στην κατανόηση της εξέλιξης και της αλλαγής κάποιων χαρακτηριστικών και δραστηριοτήτων της τοπικής κοινωνίας μέσα στο χρόνο⁷. Επίσης, μια τέτοια προσέγγιση βοηθάει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των παιδιών, μια και συντελείται μέσα από την προσπάθειά τους να βρουν απαντήσεις στα ερωτήματα που προκύπτουν από την αναζήτηση και την έρευνα. Οι εκπαιδευτικοί, από την πλευρά τους, έχουν την υποχρέωση να αναπτύξουν τέτοιες προσεγγίσεις των τεκμηρίων, ώστε να προσελκύουν την προσοχή του μαθητή, τα αισθήματά του και το ενδιαφέρον, και, μέσω της ενσυναίσθησης να κατανοήσουν το παρελθόν⁸.

Έτσι, το περιβάλλον αποτελεί πεδίο αγωγής για το παιδί της προσχολικής ηλικίας και συντελεί σημαντικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του νηπίου, αφού μέσα σ' αυτό υλοποιούνται οι ποικίλες παιδαγωγικές δραστηριότητες, μέσω των οποίων το παιδί κατανοεί την έννοια του πραγματικού, του χώρου, του χρόνου, τις έννοιες της ανάπτυξης, της μεταμόρφωσης και της εξέλιξης, καθώς και την οργάνωση λογικών σχέσεων⁹.

Η παιδαγωγική αξιοποίηση στοιχείων πολιτισμού, επειδή είναι διαχρονικής αξίας, πιστεύουμε ότι παρέχει το απαραίτητο γνωστικό υπόβαθρο, σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, για την κατανόηση, όπως αναφέραμε παραπάνω, και της πολιτιστικής τους ταυτότητας. Στην περίπτωση λ.χ. του λαϊκού πολιτισμού, η παιδαγωγική του αξιοποίηση θα εξοικειώσει τα νήπια με την έννοια, θα τα ευαισθητοποιήσει απέναντι σε ζητήματα πολιτισμού, μέσα από μια βιωματική σχέση με την πολιτιστική κληρονομιά, θα τα βοηθήσει στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους, την ομαλή κοινωνικοποίησή τους, καθώς θα συνδέσει τον εσωτερικό τους κόσμο με το ανθρωπογενές περιβάλλον της περιοχής, αφού σύμφωνα με τους στόχους του Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο «τα νήπια πρέπει να γνωρίσουν τον τρόπο ζωής των ανθρώπων κατά το παρελθόν και (...) πολιτιστικά στοιχεία»¹⁰.

---

⁷ Λεοντσίνης, Γ. Ν (1996). *Διδακτική της Ιστορίας: γενική-τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα, σσ. 58-60.

⁸ Husbands, C. (2000). *Τί σημαίνει διδασκαλία της Ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα*, ό.π., σ.45.

Για την ενσυναίσθηση βλ. Boddington, T. (1980). "Empathy and the Teaching of History" στο *British Journal of Educational Studies* Vol. 28, No.1, Taylor & Farers Ltd. - Foster, S. J. (2001). "Historical Empathy in Theory And Practice. Some Final Thoughts" in Davis, O.L. Jr-Yeager, E.A.

⁹ Μιχαλοπούλου, Κ.- Χιωτάκη, Ε. (2000). *Δραστηριότητες για την ανακάλυψη και κατανόηση του περιβάλλοντος στην προσχολική ηλικία*, Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 21,29.

¹⁰ ΥΠΕΠΘ - Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, (2002). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης*, τ. Α', Αθήνα, σ. 225.

Ακόμη, μια τέτοια σύνδεση με το περιβάλλον θα βοηθήσει τα μικρά παιδιά στην εξάλειψη, ως ένα βαθμό, των στοιχείων του εγωκεντρισμού που υπάρχουν στο στάδιο της εξέλιξης που διάγουν, σύμφωνα με το πιαζετιανό μοντέλο¹¹.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε στο βιβλίο των Δ. Σακκή και Τ. Τσιλιμένη πάνω στην αναγκαιότητα της διδασκαλίας της τοπικής ιστορίας: «Πράγματι, οι μαθητές με το να βλέπουν, να μελετούν και να εξετάζουν τον ιστορικό χώρο, όπου έχει δαπανηθεί η ανθρώπινη δραστηριότητα στο παρελθόν, καθίστανται ικανοί να παρατηρούν, να περιγράφουν, να φαντάζονται, να συγκρίνουν και να κρίνουν πρόσωπα και πράγματα, με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε ευχερέστερη κατανόηση της πραγματικότητας του παρόντος μέσα από την πιο κοντινή γι' αυτούς πραγματικότητα του παρελθόντος. Η μελέτη και η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας συνδέεται με το άμεσο ιστορικό παράδειγμα, δηλαδή με τα αντιληπτά και παρατηρήσιμα από τους μαθητές μνημεία, γεγονός που συνδέει τη σχολική εργασία με τις περιβαλλοντικές προσεγγίσεις. Με τη μελέτη του τοπικού περιβάλλοντος οι μαθητές, επιπλέον, πρωταγωνιστούν σε μια διαδικασία ιστορικής έρευνας που οδηγεί από το μερικό στο γενικό, μυσούνται στις ιστορικές μεθόδους και συνειδητοποιούν ότι στην ιστορία φτάνουμε μέσα από το μονοπάτι της έρευνας και, στη συνέχεια, η έρευνα πραγματώνεται μέσα από τις πηγές. Γίνονται οι ίδιοι παραγωγοί της ιστορίας μια και καθίστανται ικανοί με την πάροδο του χρόνου να διακρίνουν την αξία των πηγών στην ιστορική έρευνα να τις μελετούν, αναπτύσσοντας πειστική μεθοδολογία και κριτική επιχειρηματολογία, εμπειρίες που δημιουργούν τις προϋποθέσεις για πληρέστερη κατανόηση και της γενικής ιστορίας, μέσα από το μονοπάτι, βέβαια, της τοπικής ιστορίας (...). Η ιστορία, ως γνωστόν, δεν συγγράφεται μόνο με βάση τις γραπτές πηγές, αλλά και με μαρτυρίες από τα μη γραπτά τεκμήρια, που είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει ο ιστορικός στην προσπάθειά του να ανασυνθέσει το παρελθόν. Επομένως, υπάρχει η δυνατότητα να αντληθούν πληροφορίες από υπολείμματα του υλικού πολιτισμού, από ίχνη στο χώρο, από τοπία, από προφορικές παραδόσεις, από μυθιστορίες και κάθε στοιχείο που μπορεί να προσφέρει με οποιονδήποτε τρόπο στην κατανόηση και ερμηνεία του παρελθόντος. Ως προς τα τοπικά θέματα, ο τρόπος προσέγγισής τους γίνεται έξω από τη σχολική αίθουσα, με την επίσκεψη αξιοσημείωτων τοποθεσιών και αρχαιολογικών χώρων ή με την ενασχόληση επιλεγμένων από το δάσκαλο τοπικών ιστορικών θεμάτων, ώστε οι μαθητές να διαπιστώνουν ότι η απόδειξη, η παρουσία της ιστορίας βρίσκεται παντού γύρω τους, εκτιμώντας περισσότερο το παρελθόν. Οι μαθητές, μελετώντας στοιχεία του τόπου που μεγαλώνουν,

---

¹¹ Piaget J. - Inhelder B.,(1967). *The development of Time concepts in the child*, H. Itoch and J. Zubin (Eds) New York.

στρέφουν την προσοχή τους στην άντληση πληροφοριών που σχετίζονται με φιλικό περιβάλλον. Ερχόμενοι σε επαφή με εμπειρίες και μνήμες μεγαλύτερων πολιτών και επιστημόνων και ανακαλύπτοντας, ταυτόχρονα, ένα κόσμο που, ενώ βρίσκεται κοντά τους, ελάχιστα τον γνωρίζουν, διαπιστώνουν ότι η ιστορία δεν είναι κάτι το γενικό και το αόριστο ούτε το καταγεγραμμένο κείμενο στο σχολικό εγχειρίδιο. Έτσι, η τοπική ιστορία, παράλληλα με τη γνώση του χώρου που παρέχει στους μαθητές, συνεπικουρεί και στην κατανόηση του χρόνου, μια και η διαχρονικότητα των ιστορικών στοιχείων γίνεται πιο εύκολα αντιληπτή σε τοπικό επίπεδο· η άσκηση των μαθητών, συνεπώς, σε ζητήματα τοπικής ιστορίας θα βοηθήσει στην πληρέστερη οργάνωση του υλικού σε χρονική βάση· εξάλλου, ο επαγγελματικά ευσυνείδητος εκπαιδευτικός οφείλει να εργάζεται μαζί με τους μαθητές του σ' ένα επίπεδο ποιοτικό, όμοιο με εκείνο του εξειδικευμένου ερευνητή»¹².

---

¹² Σακκής, Δ.Α.-Τσιλιμένη, Τ. (2007). *Ιστορικοί τόποι και περιβάλλον. Διδακτικές προσεγγίσεις για παιδιά προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σσ. 62-65.

2. Η διδακτική αξία των τεκμηρίων του παρελθόντος

Η διδακτική αξία των πολιτιστικών στοιχείων, των πηγών ή με δυο λόγια των τεκμηρίων του παρελθόντος είναι σημαντική. Σύμφωνα με τις τοποθετήσεις των Δ. Σακκή και Τ. Τσίλιμνη η διδακτική αξία των πηγών- τεκμηρίων του παρελθόντος έχει μεγάλη αξία γιατί προκαλεί συγκινησιακή φόρτιση και ενδιαφέρον του μικρού παιδιού για το παρελθόν, προσφέρει γνώσεις, σχετικές με το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των ανθρώπων στο παρελθόν που επηρέασαν και τις ενέργειές τους, βοηθά το παιδί να αντιληφθεί τη διαφορά ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν και αναπτύσσει την έννοια της εξέλιξης στο χρόνο: «τα ιστορικά αντικείμενα μπορούν να αποτελέσουν έναυσμα για την ανάπτυξη της γνώσης και την κατανόηση των ιστορικών εννοιών, γιατί δίνουν τη δυνατότητα στα παιδιά, μέσω της άμεσης επαφής με αυτά, να αναπτύξουν το ενδιαφέρον τους, να ενισχύσουν τη γνωστική τους ανάπτυξη, κατανοώντας, ως ένα σημείο, τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν. Η επαφή δηλαδή με τα ιστορικά αντικείμενα με τη βοήθεια των αισθήσεων, της όρασης και της αφής, μπορεί να υποκαταστήσει τη σκέψη που στη νηπιακή ηλικία και, συγκεκριμένα, όταν τα παιδιά βρίσκονται στο *προχειριστικό στάδιο* με σκέψη μη συγκροτημένη και ασταθή. Η άμεση επαφή των παιδιών με τα τεκμήρια ιστορίας τους δίνει τη δυνατότητα να προχωρούν με τη φαντασία τους πέραν από την αφήγηση του νηπιαγωγού, να εκφράζονται και να σκέφτονται πιο ελεύθερα και πιο δημιουργικά. Εκτός από τα ιστορικά αντικείμενα στην κατανόηση της ιστορικής γνώσης συνεπικουρούν και οι κάρτες, οι εικόνες, οι φωτογραφίες των ιστορικών αντικειμένων, όταν είναι αδύνατη η άμεση πρόσβαση των παιδιών σ' αυτά»¹³.

Ειδικότερα, η διδακτική προσέγγιση ενός πολιτιστικού αυτού στοιχείου, σε αρχαιολογικό χώρο ή μη, δίνει τη δυνατότητα στα μικρά παιδιά να κατανοήσουν έννοιες σχετικά με τους πολιτισμικούς χώρους και να δημιουργήσουν νοητικές αναπαραστάσεις, μέσα από την αφήγηση ή βιωματικά με την επιτόπια επίσκεψη, να κάνουν συγκρίσεις με τη σύγχρονη πραγματικότητα, μέσα από την παρατήρηση του «τώρα» και του «πριν» και των αλλαγών που συμβαίνουν με το πέρασμα των χρόνων στο χώρο που ζουν¹⁴. Ιδιαίτερα, τα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως οι αρχαιολογικοί χώροι

---

¹³ Σακκή, Δ.Α.-Τσίλιμνη, Τ. (2007). *Ιστορικοί τόποι και περιβάλλον. Διδακτικές προσεγγίσεις για παιδιά προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σσ.25-26.

¹⁴ Tsiantouli, E. (2015). A Roman road in the town of Larissa: proposals for the didactic approach of the cultural element in preschoolers. *Pedagogy- theory & praxis* (8) pp.88-95.

και οι ιστορικοί τόποι, τα κτίρια, οι μνημειακές δημιουργίες, τα αντικείμενα υλικού πολιτισμού κ.ά. συνθέτουν την έννοια του μνημείου¹⁵.

3. Η παιδαγωγική αξιοποίηση μνημείων και ιστορικών χώρων

Η παιδαγωγική αξιοποίηση των μνημείων και των ιστορικών χώρων συμβάλλει, σε σημαντικό βαθμό, στη γνωστική, κοινωνική και συναισθηματική μάθηση και ανάπτυξη των παιδιών της νηπιακής ηλικίας. Σύμφωνα με τη θεωρία του κοινωνικού δορισμού, που στηρίζεται στις εργασίες των Bruner και Vygotsky, η γνώση οικοδομείται μέσα από την επικοινωνία και την αλληλεπίδραση με το φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον. Κατά τον Vygotsky, σημαντικό ρόλο στη διαδικασία μάθησης και την προσέγγιση νέου γνωστικού αντικείμενου, διαδραματίζει η βοήθεια που παρέχεται στο μαθητή, ώστε να μεταβεί στη ζώνη της επόμενης εξέλιξης¹⁶. Επομένως, η γνωστική εξέλιξη του ατόμου συντελείται μέσα σε ένα περιβάλλον πολιτισμικό, γνωστικό, κοινωνικό, με βάση τις ποικίλες αλληλεπιδράσεις του ατόμου με την κοινωνική ομάδα, μέσα στην οποία αναπτύσσεται.

Συνάμα, μέσα από την κατανόηση της αλλαγής που υπόκεινται τα πράγματα, τα παιδιά θα μπορέσουν να ωριμάσουν και να απομακρυνθούν από τον εγωκεντρισμό τους που παρουσιάζεται, όπως προαναφέραμε, έντονα στην προσχολική ηλικία. Πράγματι, στο περιβάλλον αποτυπώνονται οι αλλαγές που υφίσταται ο φυσικός κόσμος και η επίσκεψη των παιδιών σε πολιτιστικούς χώρους βοηθάει στην κατανόηση από μέρους τους των ανθρώπινων δράσεων κατά το παρελθόν και τα καθιστά ικανά να παρατηρούν, να περιγράφουν, να φαντάζονται, να συγκρίνουν και να κρίνουν¹⁷. Προσφέρεται, λοιπόν, ο χώρος ως μέσο, γενικότερα, παιδείας και εκπαίδευσης των μαθητών, καθώς το ενδιαφέρον των μικρών παιδιών για τη συγκεκριμένη περιοχή με την οποία έχουν εξοικειωθεί τους οδηγεί στην μελέτη και την αναζήτηση, μέσα από τις οποίες θα ενισχύσουν την ιστορική κατανόηση και θα αναπτύξουν την κριτική τους σκέψη¹⁸.

---

¹⁵ Μαυροσκούφης, Δ. (2010). *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας. Ιστοριογραφία, Διδακτική Μεθοδολογία και Ιστορικές Πηγές*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, σσ. 147-148.

¹⁶ Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Process*, President and Fellows of Harvard College.

¹⁷ Σακκής, Δ.Α.-Τσιλιμένη, Τ. (2007). *Ιστορικοί τόποι και περιβάλλον. Διδακτικές προσεγγίσεις για παιδιά προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σ.62.

¹⁸ Λεοντσίνης, Γ. Ν (1996). *Διδακτική της Ιστορίας: γενική-τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα, σ.169- 171.

Με βάση τα παραπάνω, θεωρούμε ότι η παρατήρηση και η προσέγγιση ιστορικών χώρων, η επαφή, κοντολογίς, με τα πολιτιστικά κατάλοιπα, θα βοηθήσει το νήπιο να γνωρίσει το πολιτισμικό περιβάλλον που ζει, μέσα από τα διαχρονικά του εξέλξει και θα δεχθεί εκείνες τις αλληλεπιδράσεις με αυτό που θα συμβάλουν, με τη σειρά τους, στην γνωστική του εξέλιξη και ανάπτυξη της προσωπικότητάς του¹⁹.

Ιδιαίτερα, για την προσέγγιση των αρχαιολογικών μνημείων υπάρχουν διάφορα μοντέλα ανάλυσης, όπως το αναλυτικό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο εξετάζεται το φυσικό περιβάλλον, η αρχιτεκτονική δομή και οι διάφορες λειτουργίες περιοχών και χώρων. Επιπλέον, γίνεται ανάλυση της περιοχής, συσχέτιση με κοινωνικά, οικονομικά συστήματα της εποχής και της κοινότητας που ανήκαν. Εξετάζονται, επίσης, ειδικά χαρακτηριστικά των μνημείων, που αναφέρονται στα υλικά κατασκευής, τη μορφή και τη χρήση τους, καθώς και τη λειτουργία τους²⁰.

Με βάση τα παραπάνω, επέλεξα στην πτυχιακή μου εργασία να ασχοληθώ με τα κάστρα και συγκεκριμένα με την αξιοποίησή τους για παιδιά προσχολικής ηλικίας.

Η εργασία αυτή περιλαμβάνει την εισαγωγή και τρία μέρη:

Στην εισαγωγή, αναπτύσσονται θέματα σχετικά με την αναγκαιότητα της διδασκαλίας της τοπικής ιστορίας στο νηπιαγωγείο, μια και αυτή βοηθάει στην κατανόηση πολιτιστικών στοιχείων και ιδιαιτεροτήτων της πατρίδας του νηπίου, της διδακτικής αξίας των τεκμηρίων του παρελθόντος, και παρέχει τη δυνατότητα στα μικρά παιδιά να κατανοήσουν ιστορικές έννοιες και να δημιουργήσουν νοητικές αναπαραστάσεις. Ακόμη, δίνει τις θεωρητικές βάσεις για την παιδαγωγική αξιοποίηση μνημείων και ιστορικών χώρων, που συμβάλλει με τη σειρά της, σε μεγάλο βαθμό, στη γνωστική, κοινωνική και συναισθηματική μάθηση και ανάπτυξη των παιδιών της νηπιακής ηλικίας.

Το Πρώτο Μέρος με τίτλο «Τα κάστρα της Ελλάδας: ένα ταξίδι στο χρόνο» αποτελείται από δύο κεφάλαια.

Στο Πρώτο Κεφάλαιο με τίτλο «Τα κάστρα της Ελλάδας» γίνεται αναφορά σε κάστρα που οικοδομήθηκαν από Βενετσιάνους, Φράγκους, Καταλανούς, Βυζαντινούς και Τούρκους, καθώς και στην σημερινή κατάσταση των κάστρων. Στο πρώτο υποκεφάλαιο, μιλάμε για την

---

¹⁹ Tsiantouli, E. (2015). A Roman road in the town of Larissa: proposals for the didactic approach of the cultural element in preschoolers. *Pedagogy- theory & praxis* (8) pp.88-95.

²⁰ Μαυροσκούφης, Δ. (2010) *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας. Ιστοριογραφία, Διδακτική Μεθοδολογία και Ιστορικές Πηγές*. ό.π., σ.151.

προέλευση του όρου «κάστρο», την εξέλιξη των κάστρων και την ταξινόμηση κατά ιστορική προέλευση. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο, γίνεται ανάλυση, όσον αφορά τα δομικά, αρχιτεκτονικά και οχυρωματικά στοιχεία των κάστρων, που είχαν στόχο την καλύτερη άμυνα και προστασία.

Το Δεύτερο Κεφάλαιο έχει τίτλο «Τα κάστρα: μια μαγική εικόνα από το παρελθόν». Στο πρώτο υποκ. αναφερόμαστε στην ρομαντική εικόνα που έχουν οι περισσότεροι άνθρωποι για τα κάστρα, συνυφασμένη με το μυστήριο μιας άλλης εποχής και τη μαγεία των παραμυθιών. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο, εστιάζουμε στους θρύλους και τις παραδόσεις, που έπλασε η λαϊκή φαντασία για τα κάστρα του κάθε τόπου.

Το Δεύτερο Μέρος με τίτλο «Τα κάστρα: διδακτικές προσεγγίσεις» αποτελείται από ένα κεφάλαιο.

Στο κεφάλαιο αυτό, με τίτλο «Η μέθοδος προσέγγισης» παρουσιάζεται η διαθεματική προσέγγιση ως τρόπο επιλογής, οργάνωσης και προσέγγισης της σχολικής γνώσης. Στο πρώτο υποκεφάλαιο, προτείνεται για την διδακτική αξιοποίηση των κάστρων ως μέθοδος προσέγγισης το σχέδιο εργασίας (project), το οποίο επιτρέπει στους μαθητές να αυτενεργούν και να κατακτούν τη γνώση μέσα από την ενεργητική τους συμμετοχή. Επιπλέον, παρέχει στα παιδιά την ευκαιρία να λαμβάνουν πρωτοβουλίες, να αναλαμβάνουν ευθύνες και να αξιολογούν τα επιτεύγματά τους. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο, αναφερόμαστε στις τρεις φάσεις που ακολουθεί η διαδικασία σε ένα σχέδιο εργασίας και τις ενέργειες και τις δραστηριότητες που περιλαμβάνει η κάθε φάση.

Στο Τρίτο Μέρος με τίτλο «Διδακτική αξιοποίηση» εστιάζουμε στις προϋποθέσεις για την υλοποίηση του προγράμματος, αναφέρουμε τους στόχους που θέτουμε σύμφωνα με το Αναλυτικό πρόγραμμα και προτείνουμε σε κάθε φάση συγκεκριμένες δράσεις και δραστηριότητες που σχετίζονται με τα κάστρα.

Τέλος, προχωρούμε σε ορισμένες Συγκεφαλαιωτικές Παρατηρήσεις.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ: ΕΝΑ ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Ολόκληρη η Ελλάδα είναι κατάσπαρτη από κάστρα, άλλα μικρά, άλλα μεγάλα, άλλα ερειπωμένα και άλλα καλοδιατηρημένα. Πολλά κάστρα τα οικοδόμησαν οι Βενετσιάνοι, όπως της Κέρκυρας, του Αγίου Γεωργίου της Κεφαλονιάς, της Ζακύνθου, του Ηρακλείου, της Σπιναλόγκας στην Κρήτη, του Παλαμηδιού στο Ναύπλιο και πολλά άλλα. Υπάρχουν και κάστρα που χτίσανε οι Φράγκοι, οι οποίοι προηγήθηκαν των Βενετσιάνων, όπως της Καρύταινας στην Αρκαδία και του Χλεμουτσίου στην Ηλεία. Επίσης, οι Καταλάνοι της Ισπανίας οχυρώσανε κάστρα, όπως της Λαμίας, της Υπάτης, της Λειβαδιάς.

Εικ.1:Το κάστρο Παλαμήδι, στο Ναύπλιο²¹

---

²¹ Το Παλαμήδι είναι ένα από τα ωραιότερα κάστρα της Ελλάδας και το μεγαλύτερο και καλύτερα διατηρημένο φρουριακό συγκρότημα της Ενετοκρατίας. Με τα συγκροτήματα των οχυρών του και τους φοβερούς προμαχώνες του συγκεντρώνει όλα τα χαρακτηριστικά της εξέλιξης της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής του 18^{ου} αι. και προκαλεί το θαυμασμό. Οι προμαχώνες είναι σήμερα γνωστοί με τα αρχαιοελληνικά ονόματά τους, όπως «Αχιλλέας», «Επαμεινώνδας», «Θεμιστοκλής», «Μιλτιάδης». Ο Κολοκοτρώνης συνδέεται με το Παλαμήδι ακόμα και με τον θρύλο για τα 999 σκαλιά του Παλαμηδιού, αφού σύμφωνα με την προφορική λαϊκή παράδοση το χιλιστό σκαλοπάτι το έσπασε το άλογο του Γέρου του Μωριά. (Καρποδίνη- Δημητριάδη, Ε. (1990). *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα: Editions, σσ. 60-68).

Εικ. 2: Το κάστρο Χλεμούτσι, στην περιοχή της Κυλλήνης²².

Υπάρχουν και Βυζαντινά, τουλάχιστον στο μεγαλύτερο μέρος τους, κάστρα, όπως του Διδυμότειχου, της Άρτας, των Σέρβιων της Κοζάνης ή και τα τείχη στη Θεσσαλονίκη.

Εικ. 3: Το κάστρο της Άρτας²³

---

²² Το Χλεμούτσι ή Clermont ήταν το σημαντικότερο κάστρο του Πριγκιπάτου της Αχαΐας και εξακολουθεί να διατηρεί τον έντονο φράγκικο χαρακτήρα του. Έχει μορφή πολυγώνου και είναι από τα πιο καλοδιατηρημένα φρούρια της Ελλάδας, χτισμένο στην κορυφή ενός υψώματος, από όπου μπορούσε να ελέγχει όλη την περιοχή προς τη θάλασσα και το μεγάλο κάμπο (Καρποδίνη- Δημητριάδη, Ε. (1990). *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα: Editions, σσ. 202-217).

²³ Το κάστρο της Άρτας είναι χαρακτηριστικό δείγμα βυζαντινής οχυρωματικής τέχνης και χτίστηκε τον 13ο αιώνα. Για μεγάλο χρονικό διάστημα, χρησιμοποιήθηκε ως φυλακή. Σε αυτό φυλακίστηκε μάλιστα ένας από τους ήρωες της επανάστασης, ο στρατηγός Μακρυγιάννης.

Τέλος, υπάρχουν και τούρκικα, όπως το φρούριο του Καράμπαμπα στη Χαλκίδα, τα κάστρα Ρίου-Αντιρρίου και άλλα.

Εικ. 4: Το φρούριο του Καράμπαμπα στη Χαλκίδα²⁴

Αυτό, όμως που πρέπει να τονίσουμε είναι πως κάθε νέος κυρίαρχος μετά τις καταστροφές έκανε δικές του προσθήκες και νέα οχυρωματικά έργα. Επίσης, τα πιο πολλά κάστρα είναι χτισμένα πάνω σε θεμέλια αρχαιοελληνικών ακροπόλεων, όπως τα κάστρα του Άργους, των Σαλώνων, της Άρτας. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι, αν και αυτά τα κάστρα χτίστηκαν με τις προδιαγραφές και την επίβλεψη Βενετσιάνων ή Φράγκων αρχιμαστόρων της οχυρωματικής τέχνης, αρμολογήθηκαν με χώμα και πέτρα της δικής μας γης, και ποτίστηκαν με το αίμα και τον ιδρώτα των Ελλήνων²⁵.

Όλα αυτά τα κάστρα στο πέραςμα των αιώνων γνώρισαν δόξες, αλλά και παρακμή, άλλαξαν κατακτητές, αλλά και χρήσεις. Σε πολλές περιπτώσεις, όπως στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, της Ρόδου, των Χανίων, κ.ά., ακόμη και σήμερα, παίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή των κατοίκων, αποτελούν σημείο αναφοράς των πόλεων, στις οποίες ανήκουν, και πολλές φορές μέσα σε αυτά γίνονται καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, που τα αναδεικνύουν σε κύτταρα πολιτισμού.

---

²⁴ Το φρούριο που σώζεται σήμερα οικοδομήθηκε από τους Τούρκους το 1684. Η μορφή του προσεγγίζει κυρίως βενετικά πρότυπα, με στενόμακρο περίβολο, προσανατολισμένο από Ανατολή προς Δύση, με προτείχισμα στη βόρεια πλευρά, τρεις προμαχώνες και έναν μεγάλο πύργο.

²⁵ Γκίκας, Γ. (1998). *Κάστρα - Ταξίδια στην Ελλάδα του θρύλου και της πραγματικότητας*, Γ' τόμ. Αθήνα: Παπαδημητρίου, σσ.51-52.

Εικ. 5: Το κάστρο της Ρόδου²⁶

Εικ.6 : Ο Πύργος Τριγωνίου, στην Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης²⁷

Υπάρχουν, όμως, και περιπτώσεις κάστρων που σήμερα αφήνονται σε μεγάλη εγκατάλειψη. Ο συγγραφέας και ζωγράφος Φώτης Κόντογλου στις διηγήσεις του για τα 800 περίπου κάστρα, που επισκέφθηκε σε όλη την Ελλάδα και περιλαμβάνονται στο βιβλίο *Ο Καστρολόγος*, αναφέρεται

---

²⁶ Η UNESCO, το 1988, ανακήρυξε τη Ρόδο «πόλη παγκόσμιας κληρονομιάς». Το χαρακτηρισμό αυτό η πόλη τον οφείλει στο κάστρο της και τη μεσαιωνική πόλη που βρίσκεται κτισμένη στο εσωτερικό του, τα οποία χαρακτηρίστηκαν κι αυτά «μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς». Πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα και πιο καλοδιατηρημένα κάστρα της Ευρώπης και αποτελεί γι' αυτό έναν από τους δημοφιλέστερους τουριστικούς προορισμούς.

²⁷ Ο Πύργος του Τριγωνίου αποτελεί ίσως το εντυπωσιακότερο, πολυσύχναστο και δημοφιλές σημείο των τειχών της Θεσσαλονίκης. Κατασκευάστηκε πιθανότατα στο δεύτερο μισό του 15^{ου} μ.Χ. αιώνα και χρησιμοποιήθηκε ως οπλοστάσιο και πύργος πυροβολικού σε ένα από τα σημεία, όπου θεωρούνταν κρίσιμα για την αντιμετώπιση πολεμικών ενεργειών. <http://www.inthessaloniki.com/el/kastra-eptapurgio-pirgos-trigonou#ixzz4hVicMpQ4>

στην σημερινή κατάσταση των κάστρων με αυτά τα λόγια: «Ο τόπος μας είναι γεμάτος κάστρα και πύργους. Περνάς από ερημιές, από ντερβένια άγρια και βλέπεις απάνου στα βουνά και στους γκρεμούς χτισμένα τειχιά νεροφαγώνενα που στέκονται βουβά κι αμίλητα. Τα πιο πολλά από την πολυκαιρία έχουνε γίνει ένα με το βράχο και δεν τα ξεχωρίζει το μάτι από μακριά πως είναι χτισμένα από τον άνθρωπο. Το χτίσμα τ' ανθρώπου έγινε ένα με το χτίσμα του Θεού»²⁸.

Τα κάστρα αυτά δεν τα απειλούν πια οι πολιορκίες και οι μηχανές του πολέμου. Ο μεγαλύτερος εχθρός τους είναι ο χρόνος, καθώς και η ανθρώπινη άγνοια και αδιαφορία. Στέκουν σιωπηλά, γερασμένα, αλλά μεγαλοπρεπή, αγέρωχα. Είναι απαραίτητο, λοιπόν, να μην αφήσουμε τη λήθη να τα σκεπάσει, αλλά να αναδείξουμε την αξία τους²⁹, καθώς αποτελούν μια σημαντική μαρτυρία της ιστορίας αυτού του τόπου, την οποία οφείλουμε να μεταδώσουμε στα παιδιά από τη μικρή τους ακόμη ηλικία. Είναι ένα κομμάτι από το παρελθόν και το παρόν της ζωής μας και οι άνθρωποι που προσέρχονται στα κάστρα, όχι πια για προστασία και ασφάλεια, μπορούν να γνωρίσουν μέσα από αυτά την πλούσια ιστορία του τόπου τους.

1. Ιστορικά στοιχεία: ορολογία- εξέλιξη -ταξινόμηση

Ο όρος «κάστρο» αφορά κυρίως, *μεσαιωνικές οχυρωματικές κατασκευές*. Οχυρά, δηλαδή, που κατασκευάστηκαν ή ανακατασκευάστηκαν στο χρονικό διάστημα από τον 4ο μ.Χ. αιώνα μέχρι και τον 17ο αιώνα. Τα περισσότερα κάστρα στην Ελλάδα ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Ο όρος «φρούριο» είναι γενικός και χρησιμοποιείται για μεγάλα οχυρά που κατασκευάστηκαν την περίοδο 1500 με 1750 περίπου, είχαν οχύρωση για να αντέχει τα πλήγματα πυροβόλων όπλων και χρησίμευαν κυρίως σαν στρατιωτικές βάσεις χωρίς ιδιαίτερη μέριμνα για προστασία ή φιλοξενία των κατοίκων τους.

Η λέξη «κάστρο»³⁰ προέρχεται από το λατινικό *castrum* και σημαίνει τις φρουριακές γενικά κατασκευές των παλαιότερων εποχών. Τον όρο χρησιμοποιούσαν οι Ρωμαίοι για να περιγράψουν κάθε είδος στρατιωτικής εγκατάστασης. Οι Ρωμαίοι στις οχυρώσεις τους υιοθέτησαν Ελληνικά στοιχεία, όπως τους πύργους και τελειοποίησαν τεχνικές και υλικά, εισάγοντας τη χρήση τσιμέντου και τούβλων.

²⁸ Κόντογλου, Φ. (1987). *Ο Καστρολόγος*, Αθήνα: Εστία, σσ.18-19.

²⁹ Βασιλάτος, Ν. (1991). *Κάστρα της Ελληνικής Γης*, Αθήνα: Μπάλτερ.

³⁰ Ο Κόντογλου αναφέρει στο βιβλίο του, ότι οι πρώτοι άνθρωποι ονομάζανε τα κάστρα Μάνες και Λάρισες. Αργότερα τα ονομάσανε φρούρια, κάστρα, καστέλλια και δυναμάρια και οι Τούρκοι καλέδες, χισσάρια και γουλάδες (Κόντογλου, Φ. (1987). *Ο Καστρολόγος*, Εστία, σ.24.)

Αυτά τα μικρά φρούρια με τους πύργους που ήταν εγκατεστημένα σε όλη την επικράτειά τους, άρχισαν να αποκαλούνται, τον 2ο μ.Χ. αιώνα, *burgus* (πληθ. *Burgi*, από το Ελληνικό *Πύργος*). Σιγά-σιγά οι πύργοι σε στρατηγικές τοποθεσίες άρχισαν να αποκτούν μεγαλύτερο μέγεθος και περισσότερες χρήσεις και να εξαπλώνονται στην αυτοκρατορία. Στην πορεία, αυτές οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις εξελίχθηκαν σε ολόκληρα πολεοδομικά συγκροτήματα που περιλαμβάνανε αποθήκες, αυλές, στάβλους, σπίτια. Έτσι, άρχισε να χρησιμοποιείται ο όρος *castellum*, υποκοριστικό του *castrum*. Από τη λέξη αυτή προέρχονται οι περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές λέξεις για το κάστρο: το αγγλικό "*castle*", το γαλλικό "*chastel*" που έγινε "*château*", το ιταλικό "*castello*", αλλά και το νεοελληνικό «καστέλι» (ή «καστέλλι»), που είναι μάλλον κατάλοιπο της Ενετοκρατίας. Αντίθετα, στις Γερμανικές γλώσσες επικράτησε η ρίζα -*burg* από το *burgus*-πύργος και προέκυψαν λέξεις και συνθετικά λέξεων³¹. Με αυτόν τον τρόπο, γεννήθηκαν τα Ρωμαϊκά φρούρια, που αποτέλεσαν τον πρόγονο των κάστρων του Μεσαίωνα. Το Βυζάντιο, ως διάδοχος του Ελληνορωμαϊκού πολιτισμού, κληρονόμησε, μεταξύ άλλων στοιχείων, και την οχυρωματική τεχνολογία του. Κατά τη βυζαντινή περίοδο, τα κάστρα προορίζονταν για καθαρά αμυντικούς σκοπούς. Μέσα σ' αυτά, υπήρχαν οικήματα για τους άνδρες της φρουράς, δεξαμενές νερού, αποθήκες, κατοικίες για το στρατηγό και τους αξιωματικούς και μερικές φορές μικροί οικισμοί. Η τελευταία μεγάλη οχυρωματική κατασκευή του Αρχαίου Κόσμου -και η πρώτη του Μεσαιωνικού- ήταν τα τείχη της Κωνσταντινούπολης, που είχε γίνει η νέα πρωτεύουσα το 330 μ.Χ. από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο.

Μετά τη Δ΄ Σταυροφορία (1204), οι Ενετοί και οι Ιωαννίτες Ιππότες εγκαθίστανται σε περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Αυτήν την περίοδο, οι Ενετοί, ως δεινοί έμποροι, εκμεταλλεύονται τις ελλαδικές κτήσεις ως σταθμούς για το εμπόριο με την Ανατολή. Χτίζουν κάστρα στην Πελοπόννησο, τη Δυτική Στερεά Ελλάδα, την Ήπειρο και τα νησιά του Ιονίου. Οι Ιωαννίτες Ιππότες καταλαμβάνουν τη Ρόδο και στη συνέχεια και τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα. Από το 12^ο αιώνα, λοιπόν, και μετά, τα κάστρα αναπτύχθηκαν ταχύτατα.

Ταξινόμηση

Τα κάστρα κατατάσσονται³² παρακάτω κατά ιστορική προέλευση, η οποία καθορίζεται από την εθνικότητα των κυριάρχων του κάστρου την εποχή που κτίστηκε ή την εποχή που έγιναν οι

³¹ Ζήβας, Δ. (1973). «Βενετσιάνικα κάστρα στην Ελλάδα», στο *Φρουριακά χρονικά*, Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Φρουρίων και Πύργων, σσ.109-114. www.kastra.eu/home_gr.php *Κάστρα, Πύργοι και Φρούρια της Ελλάδας*.

³² www.kastra.eu/home_gr.php *Κάστρα, Πύργοι και Φρούρια της Ελλάδας*.

τελευταίες ριζικές τροποποιήσεις, δηλαδή τότε που το κάστρο πήρε τη μορφή με την οποία σώζεται μέχρι σήμερα

Αρχαία. Κάστρα που κατασκευάστηκαν πριν τον 3ο μ.Χ. αιώνα και τα οποία χρησιμοποιήθηκαν και κατά τα Μεσαιωνικά χρόνια, χωρίς όμως να υποστούν σημαντικές τροποποιήσεις.

Πρωτοβυζαντινά. Πρωτοβυζαντινά είναι τα κάστρα που κατασκευάστηκαν κατά την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο, δηλαδή στη διάρκεια του 4ου και του 5ου μ.Χ. αιώνα. Ελάχιστα ελληνικά κάστρα χαρακτηρίζονται πρωτοβυζαντινά. Ο λόγος είναι ότι σχεδόν όλα τα κάστρα εκείνης της περιόδου ανακατασκευάστηκαν και υπέστησαν σοβαρές τροποποιήσεις σε μεταγενέστερες εποχές.

Βυζαντινά. Κάστρα που κατασκευάστηκαν ή ανακατασκευάστηκαν από τους Βυζαντινούς μεταξύ 6ου και 12ου αιώνα (ο όρος θα μπορούσε να είναι και «Μεσοβυζαντινό»).

Υστεροβυζαντινά. Κάστρα που κατασκευάστηκαν ή ανακατασκευάστηκαν από τους Βυζαντινούς ή τα διάφορα Δεσποτάτα κατά την Ύστερη Βυζαντινή περίοδο δηλαδή στη διάρκεια του 13ου, 14ου και 15ου αιώνα.

Φράγκικα. Φράγκικα κάστρα είναι εκείνα που κατασκευάστηκαν ή ανακατασκευάστηκαν, από τους Φράγκους κατακτητές μετά την άλωση της Πόλης το 1204, από τους ηγεμόνες του Πριγκηπάτου της Αχαΐας στη διάρκεια του 13ου αιώνα και 14ου αιώνα, κυρίως. Κάστρα που κτίστηκαν από άλλους «Φράγκους», όπως οι Ενετοί, οι Ιωαννίτες ή οι Καταλανοί ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες.

Ενετικά. Κάστρα που κατασκευάστηκαν ή ανακατασκευάστηκαν, από τους Βενετσιάνους (ή Ενετούς) κατά τις διάφορες φάσεις της Ενετοκρατίας, μεταξύ 13ου και 17ου αιώνα.

Ιωαννίτικα. Κάστρα που κατασκευάστηκαν ή ανακατασκευάστηκαν από τους Ιωαννίτες, ιππότες του τάγματος του Αγίου Ιωάννη της Ρόδου στα Δωδεκάνησα, τα περισσότερα κατά τον 14ο αιώνα. Το κάστρο της πόλης της Ρόδου χρωστά τη σημερινή μορφή του στους Ιωαννίτες, οι οποίοι κατείχαν το νησί από το 1309 έως το 1522.

Γενοβέζικα. Κάστρα που κατασκευάστηκαν ή ανακατασκευάστηκαν από τους Γενοβάτες κυρίως κατά τον 14ο αιώνα.

Καταλανικά. Κάστρα που χτίστηκαν από τους Καταλανούς της Καταλανικής Εταιρίας, που αργότερα έγιναν κύριοι του Δουκάτου των Αθηνών μετά την νίκη τους το 1311, κατά τον 14ο αιώνα σε Εύβοια και Στερεά Ελλάδα.

Οθωμανικά. Κάστρα που κατασκευάστηκαν ή ανακατασκευάστηκαν από τους Τούρκους από τα τέλη του 15ου αιώνα μέχρι το 19ο αιώνα.

Νεοελληνικά. Πύργοι και οχυρώσεις που κατασκευάστηκαν κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας ή τα πρώτα χρόνια της Απελευθέρωσης από Έλληνες καπεταναίους, κοτζαμπάσηδες κλπ.

2. Δομικά- Αρχιτεκτονικά- Οχυρωματικά Στοιχεία

Τα κάστρα κατασκευάζονταν, συνήθως, πάνω σε ύψωμα, προκειμένου να ελέγχουν τα περάσματα, αλλά και να προστατεύουν τους κατοίκους σε περιπτώσεις επιθέσεων. Καθοριστικό ρόλο για την διαμόρφωση τους είχε η μορφολογία του εδάφους, οι οικονομικές και οικοδομικές δυνατότητες και γενικότερα τα ιστορικά δεδομένα κάθε εποχής. Πολλά κάστρα αρχικά χτίστηκαν με τη χρήση λάσπης και ξύλου, αλλά αργότερα τα κύρια αμυντικά σημεία τους αντικαταστήθηκαν με πέτρα. Τα πρώιμα κάστρα συχνά κτίζονταν σύμφωνα με τα φυσικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου τόπου, δεν είχαν οχυρωματικούς πύργους και στηρίζονταν για την κυρίως άμυνα τους σε ένα κεντρικό οχυρό. Στα τέλη του 12ου και αρχές του 13ου αιώνα, άρχισαν να κτίζονται οι πρώτοι πύργοι, με έμφαση στην επιθετική ισχύ τους. Πολλά νέα κάστρα είχαν σχήμα πολυγωνικό, με αλληπάλληλες γραμμές αμυντικών τειχών, των οποίων το ύψος ήταν διαρρυθμισμένο έτσι, ώστε όλα τα τείχη να έχουν ελεύθερο πεδίο βολής την ίδια στιγμή³³.

Κάθε κάστρο είναι κτίσμα μοναδικό, τόσο για το σχήμα του όσο και για το μέγεθός του. Στο εξωτερικό τμήμα κάθε κάστρου ήταν χτισμένα ισχυρά και πολύ ψηλά πέτρινα τείχη. Στην κορυφή των τειχών υπήρχαν οι επάλξεις ή αλλιώς πολεμίστρες, ανοίγματα, δηλαδή, στο τείχος από όπου αμύνονταν οι κάτοικοι του κάστρου. Η εικόνα που έχουμε για τις πολεμίστρες είναι ο οδοντωτός σχηματισμός στο πάνω μέρος του τείχους, ή και χαμηλότερα.

---

³³ <https://el.wikipedia.org/wiki/Κάστρο>

Εικ. 7: Ακροναυπλία. Επιβλητικός στρογγυλός πύργος με τις οδοντωτές επάλξεις που προστάτευε την Πύλη του κάστρου.

Ψηλά στα τείχη βρίσκεται ο περιδρόμος, ένα στενό σχετικά δρομάκι που χρησιμεύει, για να περπατούν οι στρατιώτες και να βλέπουν έξω. Προεξέχον τμήμα του τείχους ήταν ο Προμαχώνας, που συνήθως διέθετε αυτόνομη οχύρωση και αποτελούσε τμήμα μεγαλύτερου φρουρίου. Υπάρχουν περιπτώσεις που οι προμαχώνες ήταν αποκομμένοι από το υπόλοιπο κάστρο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα προμαχώνα βρίσκουμε στο Παλαμήδι.

Το τείχος που προστάτευε εξωτερικά το κυρίως κάστρο ονομαζόταν Περίβολος. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες ήταν εξίσου ισχυρό με το κυρίως τείχος. Γενικά, έτσι ονομάζεται και η μεγάλη εσωτερική αυλή ή πλατεία του κάστρου.

Όταν το κάστρο ήταν χτισμένο σε πεδιάδα, έσκαβαν γύρω από τα τείχη τάφρους, δηλαδή αυλάκια με αρκετά μεγάλο βάθος και πλάτος, τα οποία, όταν ήταν δυνατό, τα γέμιζαν με νερό από ρυάκια, ποτάμια ή και μικρές λίμνες και λειτουργούσε ως μια πρώτη γραμμή αναχαίτισης του εχθρού. Πολλά κάστρα είχαν φυσικές τάφρους γύρω τους. Η κατασκευή τάφρων γύρω από το κάστρο, πέρα από την αμυντική λειτουργία τους, προσέδιδαν και κύρος στον ιδιοκτήτη του κάστρου.

Εικ. 8: Γκραβούρα 1782 – Άποψη του Κάστρου της Χίου με την τάφρο γεμάτη νερό

Η πρόσβαση στο κάστρο γινόταν με γέφυρες, σταθερές ή κινητές. Σε μεσαιωνικές οχυρώσεις, η ανυψούμενη γέφυρα βρισκόταν μπροστά στην κύρια πύλη του κάστρου, επάνω από την τάφρο. Σε περίπτωση κινδύνου, η κινητή αυτή γέφυρα ανυψωνόταν, διακόπτοντας έτσι την πρόσβαση προς το εσωτερικό του κάστρου. Για την καλύτερη προστασία της κύριας πύλης υψώνονταν αμυντικοί πυργίσκοι εκατέρωθεν, ενώ για τον αποκλεισμό της διάβασης προς αυτή χρησιμοποιούνταν διάφοροι αμυντικοί μηχανισμοί, όπως κινητές μηχανικές καγκελόπορτες και καταπακτές, «καταρράκτες» και «ζεματίστρες», απ' όπου οι στρατιώτες έριχναν πέτρες, σίδηρα, λόγω της έλλειψης άλλων διαθέσιμων υλικών ή του μεγάλου κόστους για την απόκτησή τους, ακόμη και καυτό νερό και λάδι στους εισβολείς.

Στο ψηλότερο σημείο του οικισμού βρισκόταν η ακρόπολη, ένας χώρος περιτειχισμένος από περίβολο για αμυντική αυτονομία, που αποτελούσε το τελικό καταφύγιο των αμυνομένων και φιλοξενούσε την έδρα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και της στρατιωτικής διοίκησης. Στην ύστερη βυζαντινή εποχή, στην ακρόπολη εντοπίζεται ο κεντρικός πύργος ή ακρόπυργος που βρισκόταν συνήθως στο υψηλότερο σημείο ενός κάστρου, διέθετε δική του οχύρωση, ανεξάρτητη και αποτελούσε το ύστατο σημείο άμυνας και προστασίας στο οποίο κατέφευγαν οι αμυνόμενοι. Αποτελούσε το κέντρο ελέγχου, τον χώρο διαμονής του τοπικού άρχοντα ή διοικητή, ενώ χρησίμευε και ως παρατηρητήριο. Οι ακρόπυργοι είχαν ορόφους, τις περισσότερες φορές χωρίς εσωτερική σύνδεση μεταξύ τους. Το στρογγυλό σχήμα υιοθετήθηκε, καθώς αποδείχθηκε το πιο λειτουργικό αμυντικά. Η χαμηλότερη στάθμη χρησίμευε ως αποθηκευτικός χώρος ή/και κινητή στέρνα, ενώ οι ανώτερες διέθεταν αίθουσα υποδοχής και λειτουργούσαν και ως χώροι διαμονής.

Εικ. 9: Ο Πύργος του κάστρου του Πλαταμώννα είναι ο πιο εντυπωσιακός ακρόπυργος που υπάρχει σε ελληνικό κάστρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ: ΜΙΑ ΜΑΓΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

1. Η στροφή στον Ρομαντισμό αναδεικνύει τη μελέτη των κάστρων

Οι περισσότεροι άνθρωποι, κυρίως τα παιδιά, έχουν σήμερα μια ρομαντική εικόνα για τα κάστρα που δημιουργεί συνειρμούς με ονειρικά μέρη, σε μακρινές εποχές, που συνοδεύονται από ιππότες, βασιλοπούλες, δράκους, μονομαχίες και ψεύτικους θησαυρούς. Τα μεσαιωνικά κάστρα, σύμβολα δύναμης και εξουσίας, ήταν συνυφασμένα με το μυστήριο μιας άλλης εποχής και τη μαγεία των παραμυθιών. Έτσι, στα περισσότερα κλασικά παραμύθια υπάρχει και ένα κάστρο με τους πύργους και τις πολεμίστρες του. Τοποθετημένο σε περίοπτη θέση, τεράστιο και υποβλητικό δεσπόζει στη γύρω περιοχή, καταλαμβάνοντας μεγάλη έκταση, καθώς συνήθως περιβάλλεται από κήπους, κτήματα, δάση και λίμνες. Επειδή το τοπίο γύρω από το κάστρο εντείνει τις περισσότερες φορές την καλλιέργεια μιας συγκεκριμένης ατμόσφαιρας και διάθεσης, η λαϊκή φαντασία δεν αργεί να πλάσει ιστορίες με ηρωικούς ιππότες να πολεμούν με τέρατα, κακές μάγισσες και δράκους, νεράιδες και φαντάσματα. Έτσι, το κάστρο μπορεί να είναι καταραμένο, ή προικισμένο με υπερφυσικές δυνάμεις και τις νύχτες να συμβαίνουν απίστευτα πράγματα και ο κίνδυνος να ελλοχεύει. Η ρομαντική εικόνα για τα Μεσαιωνικά χρόνια οφείλεται στη φαντασία μεταγενέστερων συγγραφέων που έγραψαν για ήρωες, όπως ο βασιλιάς Αρθούρος και οι ιππότες της Στρογγυλής Τραπέζης, ή άλλα πρόσωπα που πέρασαν στον θρύλο. Έτσι, κατά την περίοδο, κυρίως, του Ρομαντισμού, μεγεθύνεται το ενδιαφέρον των συγγραφέων και των ερευνητών για τα κάστρα. Ούτως ή άλλως, ο ρομαντισμός ως ρεύμα διακρίνεται για τη στροφή στη μελέτη του παρελθόντος, γεγονός που δημιούργησε τις υποδομές να αναδυθούν και νέες επιστήμες, όπως η γλωσσολογία ή άλλες προϋπάρχουσες να εξετάζονται περισσότερο συστηματικά από άποψη μεθόδου, όπως η ιστορία. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα οι εκπρόσωποι του ρομαντισμού, ιδιαίτερα στη Γερμανία, στρέφονται στο μεσαίωνα και τους θρύλους, αναπολώντας το παρελθόν και τις αξίες που έφερε, με μια πατριωτική διάθεση, η οποία και είχε πληγωθεί, σε μεγάλο βαθμό, από τους Ναπολεόντειους πολέμους. Η στροφή στη μελέτη και έρευνα γύρω από τη Μεσαιωνική ιστορία και τη Γοτθική τέχνη ήταν επόμενο να εστιάσει στα μεσαιωνικά κάστρα, όπως παρατηρούμε σε έργα της περιόδου, στη ζωγραφική, την αρχιτεκτονική ή και τη λογοτεχνία. Το ένδοξο αυτό παρελθόν, κατά τους εκπροσώπους του ρομαντισμού, όφειλαν οι άνθρωποι να το διαφυλάξουν, προκειμένου να κληρονομηθεί στις επερχόμενες γενεές. Έτσι, τα κάστρα απέκτησαν το χαρακτηρισμό του μνημείου, που έπρεπε να

διασωθεί και να αξιοποιηθεί και αυτό οφειλόταν, σε μεγάλο βαθμό, στη νοσταλγία που ανέδυναν σε ένα εξιδανικευμένο παρελθόν. Δημιουργήθηκε, μ' αυτόν τον τρόπο, η τάση να κατασκευάζουν οι εύπορες οικογένειες οικοδομήματα, επαύλεις απομιμήσεις κάστρων, όπως το κάστρο Νοϊσβανστάιν (Neuschwanstein) στη Γερμανία που κτίστηκε το 1869, οι οποίες βέβαια δεν είχαν στρατιωτικό χαρακτήρα ούτε οχυρώσεις³⁴.

2. Κάστρα και θρύλοι

Τα μεσαιωνικά κάστρα με τους ψηλούς πύργους, τις σιδερένιες πύλες, τους πολλούς διαδρόμους, τις μυστικές διόδους περιβάλλονται μέχρι σήμερα με μυστήριο και είναι συνδεδεμένα με πολυάριθμους θρύλους. Οι θρύλοι και οι παραδόσεις, που έπλασε η λαϊκή φαντασία για τα κάστρα του κάθε τόπου, έδωσαν και ανάλογες ονομασίες σ' αυτά. Έτσι, πολλά κάστρα τα ονομάζουν Παλιόκαστρα, Ερημόκαστρα, Γυφτόκαστρα, Γυναικόκαστρα, Σιδηρόκαστρα, κ.ά.³⁵.

Συνήθως, οι θρύλοι που συναντούμε, αναφέρονται στα μικρά κάστρα και όχι στα μεγάλα, που είναι και τα πιο γνωστά. Η πιθανότερη εξήγηση είναι ότι τα μεγάλα και σημαντικής αξίας δυναμάρια, που ήταν πολυσύχναστα και εκτεθειμένα στο μάτι του παρατηρητή, μπόρεσαν να γράψουν τη δική τους εξακριβωμένη σήμερα ιστορία τους. Αντίθετα, τα μικρά και άσημα, που ήταν συνήθως απόμακρα, είχαν ιστορία ελλιπή, κατά το πλείστο, συγκεχυμένη με τη φαντασίωση ή το θρύλο. Οι θρύλοι αυτοί είναι συνδεδεμένοι με προδοσίες, μεγάλους έρωτες, αμύθητους θησαυρούς και μυστικές διόδους. Μιλάνε για άρχοντες και για αρχόντισσες, για μάχες και ηρωισμούς, οι οποίοι ξεφεύγουν από το χώρο του φυσιολογικού και αποτελούν εξωπραγματικές προεκτάσεις των ιστορικών πεπραγμένων³⁶. Αντίθετα με τα αρχαία οικοδομήματα, που στις διάφορες αφηγήσεις θεωρούνται έργα γιγάντων, τα κάστρα είναι έργα που χρειάζονται «υπομονή και εξυπνάδα». Σε πολλά μέρη η κατασκευή τους αποδίδεται σε πρίγκιπες ή βασιλόπουλα που θέλησαν να κερδίσουν κάποια βασιλοπούλα, αναλαμβάνοντας την εκτέλεση δύσκολων έργων, όπως είναι η οικοδόμηση του κάστρου και ο εφοδιασμός του με νερό. Αλλά και η καταστροφή τους δεν οφείλονταν σε ανθρώπους, αλλά σε κάποια υπερφυσική δύναμη ή επέμβαση³⁷. Πίστευαν, επίσης, ότι τα κάστρα ήταν τόσο γερά και απόρθητα, ώστε

³⁴ www.kastra.eu/infocstgr.php [Περί Κάστρων, γενικώς - Ελληνικά Κάστρα](#)

³⁵ Κόντογλου, Φ. (1987). *Ο Καστρολόγος*, Αθήνα: Εστία, σ.30.

³⁶ Μολίνος, Σ. (1995.) *Θρύλοι των κάστρων μας*, Αθήνα: Φιλοπότη, σσ. 14-15.

³⁷ Καρποδίνη- Δημητριάδη, Ε. (1990). *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα: Editions, σ.8.

μόνο με προδοσία, με δόλο, υποδουλώθηκαν τελικά στον εχθρό. Ένας από τους θρύλους που παραμένει ζωντανός μέχρι τις μέρες μας, είναι ο θρύλος της γριάς προδότρας, που ‘αντιπροσωπεύει το κακό’. Η γριά, που ήταν πάντα το στοιχείο του κάστρου, προδίδει, σύμφωνα με την προφορική παράδοση που σώζεται μέχρι σήμερα, μια μυστική πόρτα ή την πηγή του νερού, όπου οι πειρατές έριχναν δηλητήριο, αναγκάζοντας τους πολιορκημένους να παραδοθούν. Όπως αναφέρει στο σημείο αυτό ο Κ. Λιάπης «ορισμένοι ισχυρίζονται ακόμη και σήμερα ότι βλέπουν πότε-πότε μια φιγούρα, η οποία είναι, όμως, αποκύημα της οξυμένης φαντασίας». Τα κάστρα της περιοχής του Πηλίου που έχουν συνδεθεί με τον θρύλο της γριάς προδότρας, είναι του Κεραμιδιού, της Ζαγοράς, των Λεχωνίων, της ‘Πάου’ Αργαλαστής και της Θεοτόκου στο Προμύρι³⁸.

Γενικότερα, στις παραδόσεις των κάστρων μας κυριαρχεί η φυσιογνωμία μιας γυναίκας ή όμορφης και δυναμικής κόρης, που πήρε τόσα και τόσα ονόματα σαν της Ωριάς και της Μαριέττας, της Μαρίας Δοξαπατρή ή της Οριέττας και τόσων άλλων. Καθώς οι άνδρες έλλειπαν συχνά στον πόλεμο η γυναικεία παρουσία ήταν συχνή και επιτακτική κι ο ρόλος της σημαντικός στις δύσκολες ώρες του γένους, αλλά και στις απλές, ανθρώπινες καθημερινές εκδηλώσεις της ζωής. Τελικά, με το κύλισμα των αιώνων, ο θρύλος ξανάγινε πραγματικότητα, για να δει η χώρα μας στους πρόσφατους καιρούς ανάλογες μορφές σαν της Τζαβέλαινας, της Μπουμπουλίνας, της κάθε Σουλιώτισσας, μιαν ολόκληρη στρατιά αθάνατων, θηλυκών μορφών³⁹.

Μια άλλη γυναικεία μορφή που αφορά το κάστρο της Πάτρας, η Πατρινέλλα, αποτελεί στην λαϊκή παράδοση το στοιχείο των Πατρών. Στην πραγματικότητα, είναι ένα άγαλμα που αποτελείται από τμήματα δύο αγαλμάτων, τον κορμό και το κεφάλι ενός άνδρα, το οποίο είναι εντοιχισμένο σε κοίλωμα του Κάστρου. Παλαιότερα, λεγόταν πως έπαιρνε την μορφή γυναίκας και προστάτευε την πόλη. Κάθε βράδυ, έβγαινε στους δρόμους της πόλης τα μεσάνυχτα μόνο όταν ήταν να έρθει στην πόλη κάποιο κακό και την άκουγαν να κλαίει. Άλλες φορές έβγαινε σέρνοντας αλυσίδες για να πενήθει κάποιον σημαντικό Πατρινό που πέθανε. Θεωρούνταν προστάτης της πόλης, που την φύλαγε από τις επιδημίες⁴⁰.

---

³⁸ Λιάπης, Κ. (2010). *Τα «Παλιόκαστρα» του Πηλίου*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σ.33.

³⁹ Μολίνος Σ., (1995). *Θρύλοι των κάστρων μας*, Αθήνα: Φιλοπότη. σ. 15-16.

⁴⁰ https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%AC%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%A0%CE%AC%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%82 Κάστρο της Πάτρας

Υπάρχουν και θρύλοι, όπως αυτός του κάστρου του Πλαταμώνα, που μιλάνε αόριστα για θησαυρούς κρυμμένους στα ερείπια του κάστρου, για το χρυσό αμάξι που είναι θαμμένο μέσα στο κάστρο και για μυστικές διόδους, από όπου φυγαδεύονταν για να σωθούν⁴¹.

Μετά δε την ολοκλήρωση της κατασκευής των κάστρων οι πρωτομάστορες δολοφονούνταν για να μην αποκαλύψουν τα μυστικά του κάστρου και κυρίως τους χώρους, όπου φυλάσσονταν οι κρυμμένοι θησαυροί. Σε πολλά κάστρα υπάρχει και ο θρύλος για τις 101 πόρτες, από τις οποίες μπορούσαν να βρεθούν οι 100, αλλά η 101^η ήταν αυτή που έκρυβε τους θησαυρούς και γι αυτό αποτελούσε επτασφράγιστο μυστικό. Πολλοί θρύλοι διασώζονται μέσω των δημοτικών τραγουδιών, όπως αυτοί που αναφέρονται στα κάστρα με την ονομασία της “Ωριάς”, τα οποία εντοπίζονται σε πολλές τοποθεσίες της χώρας. Οι θρύλοι αυτοί, που συναντούνται σε πολλές παραλλαγές, αφηγούνται τον τρόπο με τον οποίο πάρθηκε από τους Τούρκους το κάστρο της Ωριάς και μιλούν για τη θυσία κάποιας ωραίας κόρης, που προτίμησε να αυτοκτονήσει από τα τείχη του κάστρου της, για να μην υποστεί τη μανία των Τούρκων κατακτητών.

---

⁴¹ Βακαλόπουλος, Α. (1972). *Τα κάστρα του Πλαταμώνα και της Ωριάς Τεμπών και ο τεκές του Χασάν Μπαμπά*, Θεσσαλονίκη: Μακεδονική Βιβλιοθήκη.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΚΑΣΤΡΑ: ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

Το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών για το νηπιαγωγείο, προβάλλει τη διαθεματική προσέγγιση ως τρόπο επιλογής, οργάνωσης και προσέγγισης της σχολικής γνώσης. Η προσέγγιση αυτή αντιμετωπίζει τη γνώση ως ολότητα, η οποία διαχέεται μέσα από τα διάφορα γνωστικά αντικείμενα (περιοχές) και επιτρέπει στον μαθητή να κάνει συσχετίσεις, συνθέσεις και γενικεύσεις⁴². Επίσης, ευνοεί την ανάπτυξη ικανοτήτων, δεξιοτήτων και στάσεων, στο πλαίσιο της ενεργητικής συμμετοχής των παιδιών στη μαθησιακή διαδικασία.

Η διαθεματικότητα⁴³ στο Πρόγραμμα του νηπιαγωγείου μπορεί να υλοποιηθεί με τη θεματική προσέγγιση, με την εκπόνηση σχεδίων εργασίας, καθώς και με τη χρήση διαθεματικών εννοιών. Στις τελευταίες, υπάρχει η δυνατότητα να χρησιμοποιηθούν σε κάθε γνωστική περιοχή και να συνθέσουν την ολιστική θεώρηση των πραγμάτων⁴⁴.

---

⁴² Μπερερής, Π. Μ. (2005). «Η αρχή της Διαθεματικότητας ως θεωρία επιλογής, οργάνωσης και προσέγγισης της γνώσης. (Στο πλαίσιο της συγγραφής των νέων διδακτικών βιβλίων)», στο *Επιμόρφωση Σχολικών Συμβούλων και Εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας και Προσχολικής Εκπαίδευσης στο ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ: Επιμορφωτικό υλικό Προσχολικής Αγωγής*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, σσ. 14-16 και ιδιαίτερα στη σ.15.- Μатσαγγούρας, Η. Γ. (2006). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση: Εννοιοκεντρική Αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας, Β' έκδοση*, Αθήνα: Γρηγόρης, σ. 59.

⁴³ Τα διαθεματικά προγράμματα σπουδών «καταλύουν τα όρια των καθιερωμένων διδακτικών αντικειμένων και ανασυγκροτούν το περιεχόμενό τους γύρω από θέματα, ζητήματα και προβλήματα τα οποία έχουν πρωταρχική σημασία για τους μαθητές, την κοινωνία, την επιστήμη και τον πολιτισμό. (...). Βασική επιδίωξη των προγραμμάτων της προωθημένης διαθεματικότητας είναι να επιτύχουν την ενιαιοποίηση της γνώσης εντός του περιεχομένου των μαθημάτων, διότι αμφιβάλλουν αν οι μαθητές είναι σε θέση από μόνοι τους να πραγματοποιήσουν στο μυαλό τους την ενιαιοποίηση των γνώσεων που προσφέρθηκαν τμηματικά από διαφορετικά μαθήματα. Πρόκειται, ασφαλώς, για μια πολυεπίπεδη ενιαιοποίηση μορφών γνώσεων που προέρχονται τόσο από τη βιωματική γνώση όσο και από τους κλάδους της επιστήμης, έτσι η σχολική γνώση επανακά τη χαμένη ενότητά της και αποκτά για τους μαθητές τη νοηματοδοτική της λειτουργία» (Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2006.) *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση: Εννοιοκεντρική Αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας*, ό.π., σσ. 95-96).

⁴⁴ Χριστοδούλου – Γκλιάου, Ν. (2005). «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο. Παιδαγωγικά χαρακτηριστικά και εκπαιδευτική πράξη», στο *Επιμόρφωση Σχολικών Συμβούλων και Εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας και Προσχολικής Εκπαίδευσης στο ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ: Επιμορφωτικό υλικό Προσχολικής Αγωγής*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, σσ. 17-23 και ιδιαίτερα στη σ.19.

Μέσα στη σχολική τάξη, ο εκπαιδευτικός μπορεί να προχωρήσει σε μία από τις παραπάνω επιλογές, η οποία και θα σχετίζεται με το θέμα που πραγματεύεται, τους στόχους που θέτει, τα ενδιαφέροντα των παιδιών, αλλά και τις ικανότητές του.

Εξάλλου, η χρήση ποικιλίας μεθόδων από τον εκπαιδευτικό αποδεικνύει αφενός την παιδαγωγική και διδακτική του κατάρτιση, αφετέρου συμβάλλει στην εξασφάλιση μεγαλύτερης επιτυχίας στη σχολική διδασκαλία⁴⁵.

Οι θεματικές προσεγγίσεις αποτελούν οργανωμένες από μέρους του εκπαιδευτικού εμπειρίες μάθησης, πάνω σ' ένα συγκεκριμένο θέμα με προσχεδιασμένους στόχους που βασίζονται στους σκοπούς του αναλυτικού προγράμματος. Τα σχέδια εργασίας διαφέρουν από τις θεματικές ενότητες, τόσο στα κριτήρια επιλογής των θεμάτων που προσεγγίζουν, όσο και στο βαθμό εμβάθυνσης αυτών⁴⁶.

---

⁴⁵ Ταρατόρη-Τσακλατίδου, Ε. (2002). *Η μέθοδος Project στη Θεωρία και στην Πράξη*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, σ. 28.

⁴⁶ Δαφέρμου, Χ.- Κουλούρη, Π. -Μπασαγιάννη, Ε. (2006) *Οδηγός Νηπιαγωγού: Εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί - Δημιουργικά περιβάλλοντα μάθησης*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ΟΕΔΒ, σ. 87.

1. Η μέθοδος Project- χαρακτηριστικά

Στα σχέδια εργασίας, τα θέματα επιλέγονται με βασικό κριτήριο τα ενδιαφέροντα των παιδιών. Ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη των δραστηριοτήτων γίνεται με τη συμβολή των παιδιών, τα οποία μέσα από την έρευνα και την αναζήτηση του τρόπου λύσεων στα προβλήματά τους φτάνουν στην κατάκτηση της γνώσης. Οι Xelm και Katz, αναφερόμενοι στον Gandini υποστηρίζουν ότι, τα σχέδια εργασίας αποτελούν τον κύριο άξονα της μαθησιακής εμπειρίας των παιδιών και των εκπαιδευτικών, μια και υπάρχει η πεποίθηση ότι είναι σημαντική η μάθηση που επιτυγχάνεται μέσω της δράσης⁴⁷. Έτσι, ο ρόλος των σχεδίων εργασίας σε ένα πρόγραμμα προσχολικής εκπαίδευσης καθίσταται πολύ σημαντικός, επειδή, κυρίως, επιτρέπει στους μαθητές να αυτενεργούν και να κατακτούν τη γνώση μέσα από την ενεργητική τους συμμετοχή. Επιπλέον, παρέχει στα παιδιά την ευκαιρία να λαμβάνουν πρωτοβουλίες, να αναλαμβάνουν ευθύνες και να αξιολογούν τα επιτεύγματά τους. Ακόμη, συμβάλλει στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξή τους, μέσω της δράσης που αναπτύσσουν, αλλά και την ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ μαθητών, αλλά και μαθητών και εκπαιδευτικού. Ακόμη, το project διευρύνει τα ενδιαφέροντα των μικρών παιδιών, μέσα από τις νέες εμπειρίες που αποκτούν και προβάλλει κρυμμένα χαρίσματα και δεξιότητες. Θέματα που προσφέρονται για ανάπτυξη με τη μέθοδο Project, εκτός από αυτά που περιλαμβάνονται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα, μπορούν να θεωρηθούν αξιόλογα, σύμφωνα και με την Ταράτορη, όσα αναφέρονται στην τοπική ιστορία, στην τοπική πολιτισμική ταυτότητα, στη λαογραφία κ.λπ.⁴⁸.

Γενικά, τα θέματα που επιλέγονται είναι βασικό να προέρχονται από τα ενδιαφέροντα και τους προβληματισμούς των παιδιών, ώστε να οδηγήσουν σε ουσιαστική μάθηση. Ωστόσο, είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη μας ότι, πολλές φορές, δεν αξίζει ένα ενδιαφέρον των παιδιών να «υποστηριχθεί και να ενισχυθεί μέσω της εργασίας με project», όταν αυτό εκφράζει παροδικές σκέψεις και προσωρινές ανησυχίες⁴⁹. Είναι βασικό τα project που υλοποιούν τα μικρά παιδιά να καλύπτουν τα ενδιαφέροντα των περισσότερων παιδιών της τάξης, να αφορούν θέματα που έχουν σχέση με τις προϋπάρχουσες γνώσεις τους, να είναι σύμφωνα με τους στόχους του αναλυτικού προγράμματος, να τους δίνουν τη δυνατότητα να έχουν άμεσες εμπειρίες, που

⁴⁷ Xelm, H. J.- Katz, L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, (Κ. Χρυσafiδης, Ε. Κουτσουβάνου, Επιμ. – Εισαγωγή) Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 2-5.

⁴⁸ Ταράτορη-Τσακλατίδου, Ε. (2002). *Η μέθοδος Project στη Θεωρία και στην Πράξη*, ό.π., σσ. 73-79.

⁴⁹ Katz, L. G.- Chard, S. C. (2004). *Η μέθοδος Project: Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, (Μ. Κόνσολας, Επιμ.-Εισαγωγή, Ρ. Λαμπρέλη, Μτφρ.) Αθήνα: Ατραπός, σ. 156.

αφορούν επισκέψεις και επαφή με πραγματικά αντικείμενα. Έτσι, θέματα που σχετίζονται με την ιστορία και τον πολιτισμό θα είχαν καλύτερα αποτελέσματα, όταν θα επέτρεπαν στα παιδιά να συμμετέχουν ενεργά και να μπορούν να χρησιμοποιούν πρωτογενείς πηγές⁵⁰.

Τα projects είναι, επίσης, ιδιαίτερα ωφέλιμα για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, καθώς συμβάλλουν στην ανάπτυξη του αλφαριθμητισμού. Δημιουργούνται κίνητρα στα παιδιά κατά την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων να χρησιμοποιούν την ανάγνωση και τη γραφή ως εργαλεία για την διεκπεραίωση των εργασιών τους. Πράγματι, τα παιδιά με τη συμμετοχή τους στη δημιουργία του ιστογράμματος, εκφράζουν ιδέες, που καταγράφονται με τη βοήθεια του δασκάλου, ενώ πολλά από αυτά προσπαθούν και να τις διαβάσουν⁵¹. Αλλά και σε όλη τη διάρκεια της ανάπτυξης και της ολοκλήρωσης του project παρέχονται ευκαιρίες για τη χρήση πολλών δεξιοτήτων⁵².

Τα project, βέβαια, δεν μπορούν να αποτελούν τη μοναδική μέθοδο διδασκαλίας που καλύπτει ένα ολοκληρωμένο σχολικό πρόγραμμα. Στις περισσότερες σχολικές τάξεις, προχωρούν παράλληλα με τις θεματικές ενότητες⁵³. Πρόκειται επομένως, για μια εναλλακτική μέθοδο διδασκαλίας, συμπληρωματική των παραδοσιακών προσεγγίσεων⁵⁴.

Η εφαρμογή της μεθόδου project στο νηπιαγωγείο παρουσιάζει μια διαφοροποίηση συγκριτικά με τις άλλες βαθμίδες, λόγω της ιδιαιτερότητας της ηλικίας των νηπίων⁵⁵. Χαρακτηριστικό της προσχολικής ηλικίας είναι η φυσική περιέργεια των παιδιών να γνωρίσουν τον κόσμο που τα περιβάλλει, να ανακαλύψουν καινούρια πράγματα και να βιώσουν νέες εμπειρίες. Νιώθουν την ανάγκη να δραστηριοποιηθούν έξω από το στενό οικογενειακό περιβάλλον, το οποίο και κυριαρχούσε μέχρι τώρα στη ζωή τους, να αναλάβουν πρωτοβουλίες και να κάνουν τις επιλογές τους⁵⁶. Χρειάζονται πολλές ευκαιρίες για να επικοινωνούν και να συνεργάζονται με συμμαθητές τους και με άλλους ανθρώπους, χωρίς εντάσεις και συγκρούσεις, έχοντας επίγνωση των ευθυνών τους. Χρειάζονται, επίσης, ποικιλία δραστηριοτήτων για να αναπτύξουν τις ικανότητές τους, να εκφράσουν αυθόρμητα τον ψυχικό τους κόσμο και μέσα από τη στήριξη και την καθοδήγηση,

⁵⁰ Xelm, H. J.- Katz L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, ό.π., σσ. 28-31.

⁵¹ Xelm, H. J.- Katz L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, ό.π., σ. 15.

⁵² Katz, L. G.- Chard, S. C. (2004). *Η μέθοδος Project: Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σ. 177.

⁵³ Xelm, H. J.- Katz L. (2002.) *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, ό.π., σ. 6.

⁵⁴ Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2006.) *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση: Εννοιολογική Αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας, Β' έκδοση*, Αθήνα: Γρηγόρης, σ. 223. Πρβλ. Katz, L. G.- Chard, S. C. (2004). *Η μέθοδος Project: Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σ.45.

⁵⁵ Xelm, H. J.- Katz, L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, ό.π., σ. xxv.

⁵⁶ Κιτσαράς, Γ.Δ. (2001). *Προσχολική Παιδαγωγική, Β' έκδ.*, Αθήνα, σσ. 107, 115.

να νιώσουν τη χαρά της επιτυχίας και να απολαύσουν την αναγνώριση και τον έπαινο από τους γύρω τους⁵⁷.

Η μάθηση στην προσχολική ηλικία έχει ολιστικό χαρακτήρα. Τα παιδιά γνωρίζουν και κατανοούν, χρησιμοποιώντας όλες τις αισθήσεις τους. Έτσι, δραστηριότητες που περιλαμβάνουν έρευνα- ανακάλυψη, έκφραση και δημιουργία, ενισχύουν τη μάθηση και συντελούν στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού⁵⁸.

Επιπλέον, αποτελεί χαρακτηριστικό των νηπίων να αναλαμβάνουν σημαντικές ευθύνες, οι οποίες μπορούν να αποβούν, ενδεχομένως, επιζήμιες στη μετέπειτα ανάπτυξή τους. Ειδικότερα, πολλά παιδιά σε μια προσχολική τάξη, με προθυμία κάποιες φορές, συμμετέχουν σε δραστηριότητες, των οποίων δεν κατανοούν νοητικά το θέμα, ή ο βαθμός κατανόησής του είναι μικρός. Τέτοιου είδους δραστηριότητες μπορούν να «υπονομεύσουν την αυτοπεποίθησή τους για τις νοητικές τους ικανότητες» και, επομένως, προκύπτει η άποψη ότι τα παιδιά πρέπει να μαθαίνουν όχι αυτά που μπορούν να μάθουν, αλλά μόνον όσα συντελούν στην ανάπτυξή τους, εμπλεκόμενα σε δραστηριότητες που περιλαμβάνουν αναλύσεις φαινομένων σε βάθος⁵⁹.

Επιπλέον, για την εκπόνηση των θεμάτων εργασίας θεωρείται απαραίτητη η συνεργασία και η συμμετοχή των γονιών. Η συνεργασία αυτή συντελεί στην ανάπτυξη μιας αρμονικής και δημιουργικής σχέσης μεταξύ σχολείου και οικογένειας. Οι γονείς, που εμπλέκονται με διάφορους τρόπους στις εργασίες του project, αντιλαμβάνονται το ρόλο του σχολείου και αποκτούν εμπιστοσύνη σ' αυτό. Παράλληλα, η συνεργασία αυτή ενισχύει και τη σχέση μεταξύ γονέων και παιδιών, καθώς δίνεται η δυνατότητα στους γονείς να συμμετέχουν ενεργά στη σχολική ζωή του παιδιού τους. Συμβάλλει δε, σε μεγάλο βαθμό, στην πρόοδο των παιδιών στο σχολείο, αφού ενισχύει τη συμπληρωματικότητα των ρόλων του εκπαιδευτικού και του γονέα⁶⁰.

---

⁵⁷ Μπάρδης, Π. (1976.) *Δημιουργικές απασχολήσεις στο Νηπιαγωγείο στο πλαίσιο ενοτήτων σπουδής του Περιβάλλοντος*, συνεργασία-επιμ. Λ. Γαβαλά, Αθήνα: Δίπτυχο, σσ. 23-31. Πρβλ. Κιτσαράς, Γ. (2001). *Προσχολική παιδαγωγική, Β' έκδοση*, Αθήνα, σσ. 119-121.

⁵⁸ Βруνιώτη, Κ.- Κυρίδης Α.- Σιβροπούλου- Θεοδοσιάδου, Ε.- Χρυσafiδης, Κ. *Οδηγός Γονέα*, ΥΠΕΠΘ- ΕΥΕΠ ΚΠΣ, Αθήνα: Πατάκης, σ.62.

⁵⁹ Katz, L.G.- Chard, S.C.(2004). *Η μέθοδος Project: Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σσ. 68-71.

⁶⁰ Αλευριάδου, Α.- Βруνιώτη, Κ.- Κυρίδης, Α. Σιβροπούλου- Θεοδοσιάδου, Ε. Χρυσafiδης, Κ. *Οδηγός Ολοήμερου Νηπιαγωγείου*, ΥΠΕΠΘ- ΕΥΕΠ ΚΠΣ, Αθήνα: Πατάκης, σ.71-72, Katz, L. G.- Chard, S. C. (2004) *Η μέθοδος Project: Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σσ. 191-192.

Η εκπόνηση των σχεδίων εργασίας στηρίζεται στη συγκρότηση ομάδων εργασιών με συλλογική εμπλοκή όλων των μελών για την επίτευξη ενός κοινού στόχου⁶¹. Η έρευνα που διεξάγεται, στο πλαίσιο της ομάδας, προϋποθέτει τη συνεργασία και την αλληλοβοήθεια μεταξύ των μελών. Σύμφωνα με τον Piaget, η συνεργασία συντελεί σημαντικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, αφού το βοηθάει να ανακαλύψει τον εαυτό του και να συνειδητοποιήσει το εγώ του, μέσα από τη γνωριμία με τους άλλους, την ανταλλαγή απόψεων, τη δημιουργία συγκρούσεων και αντιθέσεων. Επιπλέον, η συνεργασία οδηγεί το παιδί στη γνώση της αντικειμενικότητας, καθώς το αναγκάζει να εγκαταλείψει τις παιδικές μορφές σκέψης, όπως τη φαντασία και τη μυθοπλασία, οι οποίες σχετίζονται με τα προσωπικά του ενδιαφέροντα και να σκεφθεί σύμφωνα με την κοινή πραγματικότητα⁶². Διαπιστώνουμε έτσι, ότι τα σχέδια εργασίας μέσα από τη συλλογικότητα συντελούν στη μάθηση και την ανάπτυξη των παιδιών⁶³. Σχετικά με τη σύνθεση των ομάδων, συνιστάται η δημιουργία ανομοιογενών ομάδων, ως προς την ηλικία αλλά και τις δυνατότητες των παιδιών που ανήκουν σ' αυτήν⁶⁴. Με τις επιδράσεις της ομάδας, το άτομο ξεπερνά και επεκτείνει τα προσωπικά του όρια και φτάνει στη «ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης»⁶⁵. Οι επιδράσεις μιας ομάδας με παιδιά διαφορετικών ηλικιών είναι θετικές τόσο για τα μεγαλύτερα, όσο και για τα μικρότερα παιδιά. Τα μεγαλύτερα παιδιά ενισχύουν την αυτοπεποίθησή τους, καθώς αναλαμβάνουν ηγετικούς ρόλους και προσπαθούν να αντεπεξέλθουν σ' αυτούς και τα μικρότερα παιδιά αποκομίζουν νέες γνώσεις και δεξιότητες, όταν συνεργάζονται με μεγαλύτερους συμμαθητές τους. Όσον αφορά την ομαδοποίηση των παιδιών ανάλογα με τις ικανότητες τους σε διαφορετικά αντικείμενα, τα αποτελέσματα των εργασιών είναι θετικά, γιατί μέσα από την αλληλεπίδραση, που συντελείται ανάμεσα στα μέλη της ομάδας, προωθείται η μάθηση⁶⁶. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί, ότι, πολλές φορές, ελλοχεύει ο κίνδυνος

---

⁶¹ Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2006). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση: Εννοιοκεντρική Αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας*, ό.π., σ. 237.

⁶² Piaget, J. (2000). *Περί Παιδαγωγικής*, (Σ. Σαμαρτζή, Επιμ., Μ. Αβαριτσιώτη, Μτφρ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.σσ. 180-181.

⁶³ Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2006). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση: Εννοιοκεντρική Αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας*, ό.π., σ. 238.

⁶⁴ Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2003). *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία και Μάθηση: Για το καθημερινό μάθημα, το Ολοήμερο Σχολείο και για τα Περιβαλλοντικά, τα Πολιτιστικά και τα Ευρωπαϊκής Συνεργασίας Προγράμματα*, Γ' έκδ., (Μ. Τζάνη, Επίμετρο), Αθήνα: Γρηγόρης, σ. 89.

⁶⁵ Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Process*, President and Fellows of Harvard College.

⁶⁶ Δαφέρμου, Χ.- Κουλούρη, Π.- Μπασαγιάννη, Ε. (2006). *Οδηγός Νηπιαγωγού: Εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί - Δημιουργικά περιβάλλοντα μάθησης*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, σσ. 81- 82.

να γίνει λάθος στην ταξινόμηση των παιδιών, αφού η μέτρηση των ικανοτήτων τους δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με ακρίβεια, εξαιτίας των αλλαγών που πιθανόν να παρουσιαστούν στη συμπεριφορά τους, αλλά και της απειρίας τους σε καταστάσεις εξέτασης⁶⁷.

2. Φάσεις σχεδίου εργασίας (Project)

Η διαδικασία που ακολουθείται σε ένα σχέδιο εργασίας μπορεί να χωριστεί σε τρεις φάσεις. Ο διαχωρισμός αυτός δεν είναι δεσμευτικός, αλλά εξυπηρετεί την οργάνωση των δραστηριοτήτων και την πιο συστηματική παρουσίασή τους⁶⁸.

Η πρώτη φάση, *προβληματισμός- σχεδιασμός*, περιλαμβάνει συζητήσεις, προβληματισμούς, ενδιαφέροντα του συνόλου ή μέρους της διδακτικής ομάδας με σκοπό τον εντοπισμό του θέματος εργασίας. Για τον σκοπό αυτόν, οφείλουμε να λαμβάνουμε υπόψη το ενδιαφέρον των παιδιών, αλλά και το πόσο εφικτή είναι η υλοποίηση ενός θέματος, ποιες δυνατότητες υπάρχουν για την εξασφάλιση του απαραίτητου υλικού και της προσέγγισης των πηγών και ποιος είναι ο διατιθέμενος χρόνος τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Αφού καθορισθεί το θέμα, τα παιδιά και ο εκπαιδευτικός μοιράζονται τις ιδέες, τις γνώσεις, τις εμπειρίες τους και απορίες τους, τις οποίες μπορούν να καταγράψουν και, στη συνέχεια, να τις ταξινομήσουν σε ομάδες και να τις τοποθετήσουν στο ιστόγραμμα. Ο εκπαιδευτικός μπορεί, επίσης, να δημιουργήσει ένα δεύτερο ιστόγραμμα με επίκεντρο τις έννοιες που σχετίζονται με το θέμα, καθώς και να συμβάλλει στο εύρος της ερευνητικής εργασίας και την αναζήτηση των πηγών.

Στη φάση αυτή, γίνεται ο σχεδιασμός και οργάνωση των δραστηριοτήτων με τη συμμετοχή όλων των μαθητών, που οργανώνονται σε ομάδες και συναποφασίζουν για την πορεία των δραστηριοτήτων και τον τρόπο συγκέντρωσης όλων των δεδομένων. Επανεξετάζεται το ιστόγραμμα με τις ιδέες και τις ερωτήσεις των παιδιών και προστίθενται νέα στοιχεία, καθώς αυξάνονται οι γνώσεις τους για το θέμα. Η χρονική αυτή στιγμή είναι κατάλληλη για την συμμετοχή των γονιών στις σχεδιαζόμενες δραστηριότητες, αφού πρώτα ενημερωθούν για το θέμα που έχει επιλεγεί για διερεύνηση, τους στόχους του αναλυτικού προγράμματος που

---

⁶⁷ Katz L. G.,- Chard S. C. (2004). *Η μέθοδος Project: Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σ. 110.

⁶⁸ Χρυσοφίδης, Κ. (2003). *Βιωματική-Επικοινωνιακή Διδασκαλία: Η Εισαγωγή της Μεθόδου Project στο Σχολείο*, Gutenberg, Αθήνα, σ. 92.

καλύπτει, καθώς και το είδος της βοήθειας που αναζητούν τα παιδιά⁶⁹. Η προετοιμασία για την έρευνα περιλαμβάνει, επίσης, την επιλογή των χώρων που θα επισκεφθούν τα παιδιά και, στη συνέχεια, το σχεδιασμό της εκπαιδευτικής επίσκεψης. Βασικά κριτήρια αξιολόγησης του χώρου αποτελούν η ασφάλεια που παρέχει ο συγκεκριμένος χώρος, η ευκολία πρόσβασης σ' αυτόν, αλλά και οι δυνατότητες που προσφέρει ο χώρος αυτός για διερεύνηση. Ο σχεδιασμός της εκπαιδευτικής επίσκεψης περιλαμβάνει μια πρώτη επίσκεψη του εκπαιδευτικού στο χώρο και συζήτηση με τους υπεύθυνους, μέσω της οποίας θα αντιληφθούν τη σημασία της διεξαγωγής της έρευνας για τα μικρά παιδιά. Επίσης, στη φάση αυτήν οργανώνονται και οι επισκέψεις ειδικών στο Νηπιαγωγείο μας, που εστιάζονται σε πληροφορίες και γενικότερη ενημέρωση πάνω στο θέμα μας⁷⁰. Η παραπάνω αλληλεπίδραση ανάμεσα στους ανθρώπους και το περιβάλλον παίζει σημαντικό ρόλο στη μάθηση των νηπίων⁷¹.

Στη δεύτερη φάση, *τη φάση της υλοποίησης*, τα παιδιά καλούνται να υλοποιήσουν το σχεδιασμό τους και να βρουν τις απαντήσεις στους προβληματισμούς τους. Οι δραστηριότητες διερεύνησης περιλαμβάνουν αρχικά τη συλλογή πληροφοριών μέσω, κυρίως, της άμεσης παρατήρησης και της προσωπικής εμπειρίας που συντελείται στο πλαίσιο επισκέψεων, συνεντεύξεων και της διερεύνησης αντικειμένων, αλλά και μέσω δευτερευουσών πηγών, όπως είναι τα βιβλία, τα περιοδικά, οι εκπαιδευτικές ταινίες κ.ά.⁷². Κατά τη διάρκεια των εκπαιδευτικών επισκέψεων, οι οποίες μπορούν να επαναληφθούν αρκετές φορές, τα παιδιά με τη χρήση ποικίλων μέσων, όπως φωτογραφικές μηχανές, κάμερες, μαγνητόφωνα, καταγράφουν τις εμπειρίες τους, τις οποίες θα επεξεργαστούν, θα αναλύσουν, αλλά και θα αναπαραστήσουν αργότερα μέσα στην τάξη. Εκφράζουν τις απορίες τους και θέτουν ερωτήματα για πράγματα που προξένησαν το ενδιαφέρον τους και, έτσι, παρέχεται σ' αυτά η δυνατότητα για περισσότερη σε βάθος διερεύνηση. Σε όλη τη διάρκεια της έρευνας, οι μικροί μαθητές σχεδιάζουν, ζωγραφίζουν αυτά που παρατηρούν και καταγράφουν λεπτομέρειες που πολλές φορές, μας εκπλήσσουν. Προχωρούν, επίσης, στην εφαρμογή άλλων δεξιοτήτων, όπως αυτές της αρίθμησης, της γραφής και της ανάγνωσης, για να συγκεντρώσουν στοιχεία, να πάρουν πληροφορίες. Στη συνέχεια, μέσα στην τάξη τα παιδιά επανεξετάζουν τις εμπειρίες που έχουν καταγράψει, παρατηρούν τα

⁶⁹ Xelm, H. J.- Katz, L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, ό.π., σσ. 53-56.

⁷⁰ Xelm, H. J.- Katz, L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, ό.π., σσ. 58-63.

⁷¹ Katz, L. G.,- Chard, S. C. (2004). *Η μέθοδος Project: Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σ. 178.

⁷² Katz, L.G.- Chard, S. C. (2004). *Η μέθοδος Project: Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σσ. 197-201. Xelm H. J., Katz L. (2002) *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, ό.π., σ. 71.

αντικείμενα που έχουν συλλέξει, ζωγραφίζουν, κατασκευάζουν, δοκιμάζουν και επεκτείνουν τις γνώσεις τους μέσα από το θεατρικό παιχνίδι. Κατά την επανεξέταση των εμπειριών, ο εκπαιδευτικός, που καταγράφει προσεκτικά τις δραστηριότητες των παιδιών, αντιλαμβάνεται την ανάπτυξη της αντίληψης και των δεξιοτήτων των παιδιών, η οποία αποτυπώνεται στις αναπαραστάσεις τους⁷³. Οι αναπαραστάσεις αυτές μπορούν να δώσουν το έναυσμα για περισσότερες αναζητήσεις και μεγαλύτερη εμβάθυνση σε πτυχές του θέματός μας⁷⁴. Σε αδρές γραμμές, ο εκπαιδευτικός ενθαρρύνει και διευκολύνει τη συζήτηση και την επικοινωνία ανάμεσα στα παιδιά, είναι αρωγός στις προσπάθειές του και παρέχει, συνάμα, σ' αυτό την ευκαιρία να αυτενεργήσει για την επίλυση του προβλήματος.

Σε κάποια χρονική στιγμή, που το ενδιαφέρον και η συμμετοχή των παιδιών για την έρευνα ατονεί, ο εκπαιδευτικός μπορεί να προκαλέσει συζήτηση με στόχο την ολοκλήρωση του θέματος και την αξιολόγηση από μέρους τους του έργου τους και των γνώσεων που έχουν κατακτήσει. Μεταβαίνουμε, έτσι, στην τελευταία φάση, τη φάση της ολοκλήρωσης και της αξιολόγησης⁷⁵. Οι δραστηριότητες που ολοκληρώνουν το project, οι δραστηριότητες κορύφωσης, μπορεί να είναι μια μικρή παράσταση, ένα θεατρικό παιχνίδι ή η παρουσίαση μιας έκθεσης των έργων των παιδιών, τις οποίες θα παρακολουθήσουν συμμαθητές τους, παιδιά άλλων τάξεων του δημοτικού σχολείου ή οι γονείς των παιδιών. Οι δραστηριότητες αυτές δίνουν την ευκαιρία στα παιδιά να εμπεδώσουν τις νεοαποκτηθείσες πληροφορίες και γνώσεις, καθώς επανεξετάζουν τα στοιχεία που έχουν συλλέξει και περιγράφουν τις προσπάθειές τους, αλλά και να μοιραστούν τις εμπειρίες τους με τους άλλους. Μια τέτοιου είδους επικοινωνία με τους άλλους συντελεί στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των παιδιών, αφού τους δίνεται η δυνατότητα να εκτιμήσουν τα επιτεύγματά τους, καθώς και στην ενίσχυση του ενδιαφέροντος για μάθηση, τόσο στα παιδιά που υλοποίησαν το project, όσο και στα άλλα παιδιά που παρακολούθησαν τις δραστηριότητες κορύφωσης⁷⁶. Στη φάση αυτήν, θεωρείται σημαντική η αξιολόγηση του συνόλου των δραστηριοτήτων σε σχέση με τους στόχους που τέθηκαν αρχικά. Η αξιολόγηση στηρίζεται στη συζήτηση που διεξάγεται με τη διδακτική ομάδα και με τον εκπαιδευτικό, σχετικά με τα ατομικά και ομαδικά επιτεύγματα, καθώς και τον εντοπισμό δυσκολιών, τυχόν αρνητικών εμπειριών και των αιτιών τους. Έτσι, η διαδικασία αυτή της αξιολόγησης συμβάλλει στην ανάπτυξη της

---

⁷³ Xelm, H. J.- Katz, L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, ό.π., σσ. 73-87.

⁷⁴ Ντολιοπούλου, Ε. (2005). *Η Εφαρμογή της Μεθόδου Project σε Ελληνικά Νηπιαγωγεία*, Αθήνα: Τυπωθήτω, σ. 28.

⁷⁵ Xelm, H. J.- Katz, L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, ό.π., σ. 103.

⁷⁶ Katz, L. G.- Chard, S. C. (2004.) *Η μέθοδος Project: Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, ό.π., σσ. 219-222.

κριτικής σκέψης των παιδιών, και, επιπλέον, στην καλύτερη οργάνωση μελλοντικών ερευνητικών εργασιών⁷⁷.

---

⁷⁷ Χρυσοφίδης, Κ. (2003). *Βιωματική-Επικοινωνιακή Διδασκαλία: Η Εισαγωγή της Μεθόδου Project στο Σχολείο*, ό.π., σ. 97.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. Εισαγωγή

Τα κάστρα αποτελούν μια πολύ αγαπημένη ενασχόληση των παιδιών προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας που κυριαρχεί στα παιδικά παιχνίδια και την παιδική φαντασία. Είναι λοιπόν ένα πρόσφορο θέμα, που μπορεί να υλοποιηθεί, εφαρμόζοντας τη μέθοδο project (σχέδιο εργασίας), η οποία προσφέρει πολλές δυνατότητες για ενεργητική συμμετοχή των μαθητών και βιωματική μάθηση.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση του προγράμματος θεωρείται η καλή οργάνωση του χώρου, ώστε να είναι ευχάριστος, να προκαλεί το ενδιαφέρον των παιδιών και να προωθεί την αυτονομία και τη συνεργασία. Για το λόγο αυτόν, διαμορφώνουμε το χώρο σε 'γωνιές', που κάθε μία έχει τον ιδιαίτερο ρόλο για την επιτυχία των δραστηριοτήτων των νηπίων και είναι εφοδιασμένη με το κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό, δίνοντας την ευκαιρία στα παιδιά να παρατηρούν, να σχολιάζουν, να πειραματίζονται, να ανακαλύπτουν, να κατασκευάζουν⁷⁸. Εξοπλίζουμε κατάλληλα τη 'γωνιά του κάστρου', ώστε τα νήπια μέσα από το συνεργατικό παιχνίδι να έχουν τη δυνατότητα να κάνουν ένα ταξίδι στο χρόνο, να μάθουν διαφορές ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν, να κατανοήσουν αλλαγές στο πέρασμα του χρόνου, να κάνουν υποθέσεις για τη ζωή στο κάστρο το παρελθόν, υποστηρίζοντας τις απόψεις τους⁷⁹.

Η οργάνωση των δραστηριοτήτων του προγράμματος γίνεται σε επίπεδο μικρο- ομάδων, η σύνθεση των οποίων είναι συνήθως ανομοιογενής ως προς το φύλο, τις ικανότητες, την ηλικία και τις προϋπάρχουσες γνώσεις. Ωστόσο, πολλές φορές, αναδύονται δραστηριότητες, στις οποίες συμμετέχουν όλα τα παιδιά της τάξης. Οι ομάδες εργασίας κατά την ανάπτυξη του σχεδίου μπορούν να έχουν διαλείμματα ενημέρωσης και ανατροφοδότησης, με σκοπό να ανταλλάξουν μεταξύ τους πληροφορίες, να οργανώσουν τα επόμενα βήματα, να διαπιστώσουν την πρόοδο των ενεργειών τους⁸⁰.

Η αξιολόγηση δε, η οποία πραγματοποιείται σε όλες τις μορφές (αρχική ή διαγνωστική, σταδιακή ή διαμορφωτική και τελική ή συνολική), έχει στόχο την ανατροφοδότηση και βελτίωση

---

⁷⁸ Γερμανός, Δ. (2002). *Οι τοίχοι της γνώσης- Σχολικός χώρος και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.

⁷⁹ Cooper, H. (ed.) (2004). *Exploring Time and Place. Through Play*, London: David Fulton Publishers, pp.41-42.

⁸⁰ Fray, K. (2005). «*Η μέθοδος Project*». *Μία μορφή συλλογικής εργασίας στο σχολείο ως θεωρία και πράξη* (Κ. Μάλλιου, Μτφρ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.

της εκπαιδευτικής διαδικασίας και συντελεί σε σημαντικό βαθμό στην επιτυχή έκβαση του προγράμματος.

Η προσέγγιση του θέματος γίνεται διαθεματικά- διεπιστημονικά και σκοπός του προγράμματος είναι να γνωρίσουν τα νήπια τα κάστρα και την αξία τους διαχρονικά. Στην προσέγγισή μας αυτή θα εστιάσουμε στην παροχή βασικών αρχών και εννοιών του αντικειμένου, προκειμένου τα νήπια να αφομοιώσουν τις πληροφορίες πιο εύκολα⁸¹.

Σχετικά με τη στοχοθεσία του σχεδίου εργασίας μας παρακάτω αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιους στόχους που, όμως, δεν είναι απαραίτητο να υφίστανται λεπτομερώς εκ των προτέρων και να επιτευχθούν απαραβίαστα, αφού σε ένα σχέδιο εργασίας πολλοί στόχοι είναι αναδυόμενοι και προστίθενται ανάλογα με την πορεία του σχεδίου⁸².

2. Στόχοι

Να γνωρίσουν ότι τα κάστρα αποτελούν κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου τους.

Να εξοικειωθούν με το κάστρο και να κατανοήσουν το ρόλο του κάστρου στη φρούρηση και άμυνα των οικισμών από επιδρομές και επιθέσεις.

Να γνωρίσουν την αρχιτεκτονική των Μεσαιωνικών τειχών μέσα από την περιήγηση σε αυτά.

Να διευρύνουν το λεξιλόγιό τους με λέξεις που αναφέρονται στα κάστρα και την οχύρωση.

Να συσχετίσουν ιστορίες και στοιχεία από την καθημερινότητά τους με άλλες εποχές.

Να συνειδητοποιήσουν τις αλλαγές στο περιβάλλον γύρω τους με την πάροδο του χρόνου.

Να αναπτύξουν ικανότητες συνεργασίας, επικοινωνίας, ανάληψη πρωτοβουλιών και επίλυσης προβλημάτων.

Να αποκτήσουν εμπειρίες, γνώσεις, δεξιότητες και συναισθήματα μέσα από την εικαστική έκφραση, τον προφορικό λόγο, το θεατρικό παιχνίδι.

Να εμπλακούν γνωστικά αντικείμενα του αναλυτικού προγράμματος μέσα από τη διαδικασία της κατευθυνόμενης από τα ίδια έρευνας.

---

⁸¹ Bruner, J.S.(1960). *Η Διαδικασία της παιδείας: Μια διεισδυτική έρευνα γύρω από τη σχολική παιδεία που ανοίγει νέους δρόμους στη Μάθηση και τη Διδασκαλία*, (Χ. Κληρίδη, Μτφρ.). Αθήνα: Καραβία, σσ. 60-61.

⁸² Ντολιοπούλου, Ε. (2005). *Η Εφαρμογή της Μεθόδου Project σε Ελληνικά Νηπιαγωγεία*, Αθήνα: Τυπωθήτω, σσ. 213-215.

3. Μεθοδολογία

3.1. Α΄ Φάση: Προβληματισμός- Σχεδιασμός

Το θέμα στο σχέδιο εργασίας μπορεί να αναδυθεί μετά από συζήτηση, με αφορμή που θα δοθεί από κάποια αναφορά ή σχετική εμπειρία των παιδιών ή μέσα από το παιχνίδι και το ελεύθερο σχέδιο, όπου παρατηρούμε συχνά τα νήπια να κατασκευάζουν ή να ζωγραφίζουν, αντίστοιχα, κάστρα με ιπότες και με πριγκίπισσες. Το θέμα μας θα πρέπει να έχει ενδιαφέρον για την πλειοψηφία των παιδιών. Η δυνατότητα βιωματικής προσέγγισης συμβάλλει θετικά στην επιλογή του θέματος.

Αφού αναδειχθεί το θέμα μας ως αντικείμενο διερεύνησης, τα παιδιά καταθέτουν τις ιδέες, τις γνώσεις, τις εμπειρίες τους για τα κάστρα, τις οποίες καταγράφουν με διάφορους τρόπους, όπως ζωγραφική, κατασκευές, γραπτό λόγο κ.λπ., και δημιουργείται ένα ιστόγραμμα με τις γνώσεις, ιδέες που εξέφρασαν τα παιδιά. Το ιστόγραμμα αποτελεί υλικό της αρχικής αξιολόγησης.

Ενδεικτικές ερωτήσεις της νηπιαγωγού:

- *Τι είναι τα κάστρα;*
- *Υπάρχουν, νομίζετε, πολλά κάστρα στην Ελλάδα;*
- *Είναι όλα ίδια;*
- *Πού είναι χτισμένα;*
- *Ποιοί τα έχτισαν;*
- *Για ποιο λόγο πιστεύετε χτίστηκαν τα κάστρα;*
- *Τι κτίσματα περιλαμβάνουν τα κάστρα;*
- *Ποιοί ζούσαν στα κάστρα;*
- *Πώς ζούσαν;*
- *Γνωρίζετε ιστορίες - παραμύθια με κάστρα;*

Μέσα από τη συζήτηση αναδύονται οι απορίες των παιδιών, καθώς και η επιθυμία τους να πάρουν περισσότερες πληροφορίες για τα κάστρα. Για το λόγο αυτόν, δημιουργείται ένα δεύτερο ιστόγραμμα, στο οποίο καταγράφονται όλες οι πληροφορίες που θέλουν να αποκτήσουν τα παιδιά για το θέμα. Το ιστόγραμμα αυτό κατευθύνει την εργασία των ομάδων.

Στη συνέχεια, οι προτάσεις των νηπίων ομαδοποιούνται σε υποθέματα, για να διερευνηθούν και να απαντηθούν από τα παιδιά, τα οποία και καταγράφουμε.

Τα νήπια, οργανώνονται σε ομάδες εργασίας και επιλέγουν το υπόθεμα/υποενότητα με το οποίο θέλουν να ασχοληθούν.

Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποια υποθέματα:

- Δομικά- Οχρωματικά Στοιχεία ενός κάστρου
- Η ζωή μέσα στο κάστρο
- Ξακουστά Ελληνικά κάστρα
- Μύθοι, θρύλοι και παραδόσεις

Ακολουθεί ένα προσχέδιο εργασίας-δράσης, προκειμένου να δοθούν απαντήσεις στα ερωτήματα. Τα παιδιά και ο εκπαιδευτικός συναποφασίζουν για τον τρόπο συγκέντρωσης όλων των δεδομένων για τα κάστρα, για επίσκεψη σε κάστρο, για αναζήτηση πληροφοριών μέσα από βιβλία, περιοδικά, εικόνες, φωτογραφίες και σχετικές ιστοσελίδες στο διαδίκτυο που αναφέρονται στα κάστρα, για τη δημιουργία της «γωνιάς του κάστρου» στο νηπιαγωγείο. Ο εκπαιδευτικός μέσα από τη δική του καθοδήγηση και με τη διατύπωση κατάλληλων ερωτήσεων βοηθάει τα παιδιά να οργανώσουν τη σκέψη τους και να εστιάσουν στην έρευνα.

Ο σχεδιασμός της εκπαιδευτικής επίσκεψης περιλαμβάνει μια πρώτη επίσκεψη του εκπαιδευτικού στο χώρο και συζήτηση με τους υπεύθυνους, μέσω της οποίας θα αντιληφθούν τη σημασία της διεξαγωγής της έρευνας για τα μικρά παιδιά. Βασικά στοιχεία στα οποία εστιάζει ο εκπαιδευτικός είναι η ασφάλεια που παρέχει ο συγκεκριμένος χώρος, η ευκολία πρόσβασης σ' αυτόν, αλλά και οι δυνατότητες που προσφέρει ο χώρος αυτός για διερεύνηση.

Επίσης, στη φάση αυτήν οργανώνονται και οι επισκέψεις ειδικών στο Νηπιαγωγείο μας, που εστιάζονται σε πληροφορίες και γενικότερη ενημέρωση πάνω στο θέμα μας

Στη χρονική αυτή στιγμή, μπορούμε να ενημερώσουμε τους γονείς για το θέμα που έχει επιλεγεί για διερεύνηση, τους στόχους του αναλυτικού προγράμματος που καλύπτει, και να ζητήσουμε την συμμετοχή τους στις σχεδιαζόμενες δραστηριότητες. Τα παιδιά μπορούν γι' αυτό να γράψουν μια επιστολή, που θα αναφέρεται στο θέμα που θα ασχοληθούμε, δηλαδή τα κάστρα, καθώς και το είδος της βοήθειας που αναζητούν.

Όσα παιδιά επιθυμούν, μπορούν, με τη βοήθεια των γονέων τους, να φέρουν στο νηπιαγωγείο σπαθιά, πανοπλίες, ασπίδες, καπέλα γελωτοποιού, βιολί, μεγάλα κομμάτια από ύφασμα που θυμίζει πριγκίπισσες, στέμματα και να τα τοποθετήσουν μέσα σε ένα 'μαγικό μπαούλο', το οποίο θα τοποθετήσουμε «στη γωνιά του κάστρου».

3.2. Β' Φάση: Υλοποίηση

Τα νήπια από την επόμενη μέρα μπορούν να φέρουν πληροφορίες, εικόνες, φωτογραφίες κάστρων, σχέδια κ.ά.. Το υλικό που συγκεντρώνεται σταδιακά, ανατροφοδοτεί το ενδιαφέρον των παιδιών, προκαλεί νέα ερωτήματα και δίνει ερεθίσματα για δραστηριότητες.

Όλες οι πληροφορίες που συλλέγουν οι ομάδες καταγράφονται και γίνεται επίδειξη ή έκθεση αυτών για αλληλοενημέρωση των παιδιών.

Παρακολούθηση εκπαιδευτικής ταινίας

Η δεύτερη φάση ξεκινά με την παρακολούθηση μιας εκπαιδευτικής ταινίας που αναφέρεται σε κάστρα της Ελλάδας⁸³. Τα παιδιά παρατηρούν ξακουστά κάστρα, καλοδιατηρημένα, αλλά και άλλα μικρά κάστρα, ερειπωμένα. Εξετάζουν το χώρο πάνω στο οποίο είναι κτισμένο ένα κάστρο και εκφράζουν τις απόψεις τους. Εντοπίζουν τα κάστρα να είναι κτισμένα σε στρατηγικά σημεία για να ελέγχουν μια πεδιάδα ή ένα θαλάσσιο πέρασμα⁸⁴. Μέσα από την παρατήρηση, μπορούν να διαπιστώσουν το κοινό χαρακτηριστικό όλων των κάστρων, που είναι η περικύκλωση από οχυρωμένους τοίχους. Η οχύρωση των κάστρων οδηγεί τα νήπια σε προβληματισμό και ερωτήματα αναφορικά με το σκοπό δημιουργίας των κάστρων. Τα νήπια εκφράζουν τις απόψεις και τις ιδέες τους σχετικά, μέχρι να αναδυθεί ο αμυντικός σκοπός των κάστρων. Παρατηρούν τα τρία βασικά χαρακτηριστικά των μεσαιωνικών φρουρίων, δηλαδή τον πρώτο περίβολο, όπου καταφεύγουν σε στιγμές κινδύνου οι κάτοικοι των περιχώρων, τον δεύτερο περίβολο, που αποτελεί και την ακρόπολη και το τελευταίο καταφύγιο, τον κεντρικό πύργο⁸⁵. Παρατηρούν, επίσης, διάφορα κτίσματα του κάστρου, τα οποία στα περισσότερα κάστρα είναι ερειπωμένα και κάνουν υποθέσεις για τη χρήση τους. Στο σημείο αυτό, συζητούμε όλοι μαζί για τις απαραίτητες προϋποθέσεις, ώστε να υπάρχει ζωή μέσα στο κάστρο. Τα παιδιά καταθέτουν τις ιδέες και τις αντιλήψεις τους και η συζήτηση μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μέσα σε ένα κάστρο βρίσκουμε δεξαμενές νερού, αποθήκες τροφίμων, οικίες για την φρουρά, αλλά και ολόκληρους οικισμούς και ναούς. Τονίζουμε ιδιαίτερα, ότι ο ανεφοδιασμός ενός κάστρου με νερό και τρόφιμα αποτελούσε πρωταρχικό μέλημα των κατοίκων, καθώς οι πολιορκίες κρατούσαν μήνες ή και

---

⁸³ Αναφέρουμε ενδεικτικά: <https://www.youtube.com/watch?v=Zr12ipFmEpU> Τα κάστρα της Πελοποννήσου, <https://www.youtube.com/watch?v=EKnqHIMhoKE> Τα κάστρα της Ελλάδας

⁸⁴ Υ.Π.Δ.Μ.Θ.- Κ.Π.Ε. Μολάων, (2012). Εθνικό θεματικό δίκτυο- «Κάστρο: Ο τόπος το ορίζει και ο άνθρωπος το χτίζει» Μολάοι.

⁸⁵ Βακαλόπουλος, Α. (1972). *Τα κάστρα του Πλαταμώνα και της Ωριάς Τεμπών και ο τεκές του Χασάν Μπαμπά*, Θεσσαλονίκη: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, σ.15.

χρόνια με στόχο την εξάντληση έως λιμοκτονίας των υπερασπιστών της. Για την κάλυψη των αναγκών αυτών, κατασκευάζονταν δημόσιες δεξαμενές, στέρνες και αποθήκες, αντίστοιχα. Παρατηρούμε τα κτίρια που αντιπροσώπευαν τις λατρευτικές συνήθειες των ανθρώπων και των διαφόρων κατακτητών μέσα στο κάστρο, όπως εκκλησίες ορθόδοξες ή καθολικές, τζαμιά, σπήλαια. Εξετάζουμε, επίσης, αν υπήρχαν λουτρά, καθώς το λουτρό αποτελούσε για τους Βυζαντινούς εκδήλωση κοινωνικής ζωής και ευχαρίστησης⁸⁶. Στο σημείο αυτό, μπορεί να γίνει επέκταση του αρχικού σχεδιασμού με νέα ενδιαφέροντα, ερωτήσεις και δράσεις.

Επίσκεψη σε κάστρο της περιοχής

Η επόμενη δραστηριότητα που μπορούμε να πραγματοποιήσουμε είναι η επίσκεψη σε κάστρο της περιοχής. Τα νήπια συνεννοούνται μεταξύ τους για τα μέσα που μπορούν να πάρουν μαζί τους, όπως μια φωτογραφική μηχανή, μια κάμερα, ή ένα μαγνητόφωνο, για την καταγραφή των εμπειριών τους.

Αρχικά, προτρέπουμε τα παιδιά σε όλη τη διάρκεια της επίσκεψης να παρατηρήσουν χρησιμοποιώντας στο έπακρο και τις πέντε αισθήσεις τους⁸⁷, έτσι ώστε να μπορέσουν να μεταφέρουν όλα αυτά που θα αντιληφθούν μέσω των αισθήσεων και να παίξουν ένα σχετικό παιχνίδι μέσα στην τάξη.

Πριν την είσοδο στο κάστρο, περιεργάζονται και εξερευνούν τον χώρο έξω από το κάστρο. Παρατηρούν τη μορφολογία του εδάφους, όπου βρίσκονται, και αναφέρουν τη θέση που χτίστηκε το κάστρο.

Καλούμε τα παιδιά να διερευνήσουν τους λόγους που επιλέχτηκε ο συγκεκριμένος τόπος και τους σκοπούς που εξυπηρετούσε η επιλογή αυτή.

Στη συνέχεια, αφού παρατηρήσουν και αγγίξουν τα δομικά υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για τα τείχη και τους πύργους και εκφράσουν τις απόψεις τους, εστιάζουμε στο ύψος και το πάχος των τειχών. Οι μαθητές παροτρύνονται να χρησιμοποιήσουν αυθαίρετες μονάδες μέτρησης, όπως, για παράδειγμα, μέλη του σώματός τους, ράβδους κ. ά. Μπορούν, όμως, να έχουν και μια πρώτη

---

⁸⁶ Υ.Π.Δ.Μ.Θ.- Κ.Π.Ε. Μολάων, (2012). Εθνικό θεματικό δίκτυο- «Κάστρο: Ο τόπος το ορίζει και ο άνθρωπος το χτίζει» Μολάοι.

⁸⁷ Μιχαλοπούλου, Κ.- Χιωτάκη, Ε. (2000). *Δραστηριότητες για την ανακάλυψη και κατανόηση του περιβάλλοντος στην προσχολική ηλικία*, Αθήνα: Καστανιώτης, σ. 38.

επαφή με τις συμβατικές μονάδες μέτρησης, όπως είναι το μέτρο⁸⁸. Παρατηρούν, επίσης, τη γέφυρα και τη τάφρο και εκφράζονται για τη χρήση τους.

Συνεχίζοντας την περιήγησή μας, στεκόμαστε έξω από την πύλη και τα νήπια παρατηρούν τα αρχιτεκτονικά και οχυρωματικά της χαρακτηριστικά και ξεχωρίζουν το οικόσημο, ένα διακριτικό σήμα, το οποίο φέρει παραστάσεις ζώων, φυτών, αφηρημένων σχημάτων ή άλλων αντικειμένων. Στο σημείο αυτό, μπορούμε να μοιράσουμε στα παιδιά τοπογραφικά σχέδια του κάστρου, πάνω στα οποία θα σημειώνουν με γραμμές τις διαδρομές μας, γύρω από το κάστρο και μέσα, καθώς και τα σημεία όπου στεκόμαστε.

Μπαίνοντας στο κάστρο, βοηθάμε τους μαθητές να ανακαλύψουν μόνοι τους τα διάφορα χαρακτηριστικά που εντοπίζονται στον μνημειακό χώρο. Οι μαθητές θα μελετήσουν συγκεκριμένα τμήματα του κάστρου που έχουν δει στην τάξη, όπως ένα τμήμα του τείχους, έναν πύργο, τον περιδρόμο, αστικές οικίες, διοικητικά κέντρα, εκκλησιαστικά μνημεία, πολεμίστρες, ζεματίστρες, πηγάδι, υδατοδεξαμενή, υπόγειες στοές που διαδραμάτισαν τον ρόλο καταφυγίου για τα γυναικόπαιδα της πόλης σε περιόδους πολέμου και θα μιλήσουν για τη χρήση τους.

Τα αναλύουμε το καθένα ξεχωριστά και συζητάμε για την αρχιτεκτονική τους, τα δομικά υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για τις κατοικίες και τα άλλα κτίρια που υπήρχαν μέσα στα τείχη. Τα παιδιά προσπαθούν να αναγνωρίσουν κάποια από τα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή, όπως πέτρα, μάρμαρο, κεραμίδι, πωρόλιθος, κουρασάνι. Κάνουν συγκρίσεις με τα σημερινά σπίτια. Συγχρόνως, κατά τη διάρκεια της περιήγησης, τα παιδιά με τη χρήση ποικίλων μέσων, όπως φωτογραφικές μηχανές, κάμερες, μαγνητόφωνα, καταγράφουν τις εμπειρίες τους, τις οποίες θα επεξεργαστούν, θα αναλύσουν, αλλά και θα αναπαραστήσουν αργότερα μέσα στην τάξη.

Μπορεί να ακολουθήσει ξενάγηση από ειδικό, ή αφήγηση ενός γονέα που ήταν μαζί μας και βοήθησε με τις γνώσεις του για το κάστρο.

Κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής επίσκεψης τα παιδιά μπορούν να ζωγραφίσουν αυτό που τους εντυπωσίασε και τους κίνησε το ενδιαφέρον. Μπορούν, επίσης, να κάνουν δραματοποίηση στο χώρο του κάστρου με αντικείμενα που έχουν φέρει μαζί τους, όπως σπαθιά, πανοπλίες, ασπίδες, καπέλα γελωτοποιού, μεγάλα κομμάτια από εντυπωσιακό ύφασμα για τις πριγκίπισσες, κορώνες. Τα παιδιά, αφού συζητήσουν και επιλέξουν τους ρόλους που θέλουν να παίξουν, πραγματοποιούν την παράσταση.

---

⁸⁸ Υ.ΠΑΙ.Θ.- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2011). *Νέο Πρόγραμμα σπουδών Νηπιαγωγείου*, Αθήνα, σ.181.

Οι Ιππότες, αφού υποκλιθούν στο βασιλιά και τη βασίλισσα, κάνουν επίδειξη ξιφασκίας, διώχνουν τους εχθρούς που μπαίνουν από τη μεγάλη πόρτα της γέφυρας. Οι πριγκίπισσες χορεύουν με τους ιππότες, οι γελωτοποιοί τους ψυχαγωγούν, το ίδιο και ο βιολιστής.

Αξιοποίηση της επίσκεψης μέσα στην τάξη

Μετά την επίσκεψη, εκθέτουμε στη γωνιά ‘του κάστρου’ το φωτογραφικό υλικό που συλλέξαμε κατά τη διάρκεια της περιήγησής μας στο κάστρο. Έτσι, μέσα στην τάξη τα παιδιά επαναφέρουν στη μνήμη τους τις εικόνες που αποκόμισαν, επανεξετάζουν τις εμπειρίες που έχουν καταγράψει, ζωγραφίζουν, κατασκευάζουν. Κατά την επανεξέταση των εμπειριών ο εκπαιδευτικός, που καταγράφει προσεκτικά τις δραστηριότητες των παιδιών, αντιλαμβάνεται την ανάπτυξη της αντίληψης και των δεξιοτήτων των παιδιών, η οποία αποτυπώνεται στις αναπαραστάσεις τους⁸⁹. Οι αναπαραστάσεις αυτές ανατροφοδοτούν το ενδιαφέρον και μπορούν να δώσουν το έναυσμα για περισσότερες αναζητήσεις και μεγαλύτερη εμπάθυνση σε πτυχές του θεματός μας⁹⁰.

-Τη στιγμή αυτή μπορούμε να παίξουμε με τα παιδιά το παιχνίδι με τις αισθήσεις. Σε πέντε χαρτόνια κανσόν διαφορετικού χρώματος, ένα για την κάθε αίσθηση, κολλάμε αυτοκόλλητα χριτς-χρατς. Σε καλαθάκια έχουμε τοποθετήσει σχετικές εικόνες για την κάθε αίσθηση. Τα παιδιά επιλέγουν εικόνες ανάλογα με αυτά που είδαν, άκουσαν, γεύτηκαν, μύρισαν ή άγγιξαν στο χώρο του κάστρου κατά τη διάρκεια της επίσκεψης και τις κολλούν στη σχετική καρτέλα. Στα καλαθάκια υπάρχουν και εικόνες που δεν έχουν σχέση με τις αισθήσεις και μπορεί να παραπλανήσουν τα παιδιά. Έτσι, τα νήπια θα επιλέξουν εικόνες με κτίσματα, φυτά, ζώα που είδαν, με πέτρες, ξύλα, χόρτα που άγγιξαν, με ήχους караβιού, τιτιβίσματα πουλιών που άκουσαν, με φρούτα, τοπικό παραδοσιακό έδεσμα που γεύτηκαν.

-Καλούμε στην τάξη, αν είναι εφικτό, τον υπεύθυνο της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού και τα νήπια σε ρόλο δημοσιογράφου του παίρνουν συνέντευξη, θέτουν τα ερωτήματα και τις απορίες που έχουν ετοιμάσει και συζητούν για τη σημερινή κατάσταση του κάστρου, τους παράγοντες που συμβάλουν στη φθορά του και τη χρήση του. Επιπλέον,

---

⁸⁹ Xelm, H. & J. Katz, L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, επιμ.- εισαγωγή Κ. Χρυσοφίδης, Ε. Κουτσουβάνου, Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 73-87.

⁹⁰ Ντολιοπούλου Ε. (2005) *Η Εφαρμογή της Μεθόδου Project σε Ελληνικά Νηπιαγωγεία*, Τυπωθήτω, Αθήνα, σ. 28.

μπορούμε να ζητήσουμε από τον υπεύθυνο να μας προσκομίσει έντυπο υλικό, το οποίο προστίθεται στο δικό μας φωτογραφικό υλικό.

Υπόθεμα: Δομικά -Οχρωματικά Στοιχεία του κάστρου

-Τα παιδιά της πρώτης ομάδας βρίσκουν πληροφορίες, συγκεντρώνουν εικόνες, τις παρατηρούν, συζητούν και ανταλλάσσουν απόψεις για τις θέσεις που χτιζόταν ή χτίστηκε ένα συγκεκριμένο κάστρο, για τις οικοδομικές και οικονομικές δυνατότητες της εποχής που χτίστηκε, τα πιθανά μέσα οικοδόμησης, τους τεχνίτες που εργάστηκαν, τα υλικά κατασκευής⁹¹. Συγκεντρώνουν, επίσης, εικόνες με νεότερα κτίσματα, τα οποία είναι κτισμένα με σύγχρονα υλικά κατασκευής και μιλάνε για τις ιδιότητες τους. Στο τέλος, ομαδοποιούν τις εικόνες με τα παλαιότερα και τα νεότερα κτίσματα και τις κολλούν χωριστά σε δυο μεγάλα χαρτόνια.

-Διαμορφώνουμε έναν πίνακα αναφοράς όπου αναγράφονται, οι λέξεις «γέφυρα - πύλη - τείχη-πολεμίστρες- ακρόπολη» και δίπλα σε κάθε λέξη τοποθετούνται οι αντίστοιχες εικόνες. Δίνονται στα παιδιά κινητές καρτέλες, στις οποίες είναι γραμμένες οι ίδιες λέξεις και καλούνται να τις αναγνώσουν με τη βοήθεια του πίνακα αναφοράς.

-Ως επέκταση της προηγούμενης δραστηριότητας μπορούν τα παιδιά, χρησιμοποιώντας περισσότερες λέξεις και εικόνες, να παραγάγουν ένα κείμενο που μιλάει για μια επίθεση σε μεσαιωνικό κάστρο⁹².

-Αναζητούν στο διαδίκτυο οικόσημα κάστρων, τα εκτυπώνουν και μπορούν να τα αποδώσουν με ζωγραφική στο χαρτί ή χαρακτηριστική σε πηλό. Αναφέρουμε, ενδεικτικά, το οικόσημο του Καστελλίου Φύλλων Εύβοιας⁹³, με το ανάγλυφο καρώ της ασπίδας του ιππότη, το αποτύπωμα του κέρατου, του φτερού και τις άλλες λεπτομέρειες στο κράνος, το φυτό στο κάτω μέρος και το εξαιρετικό πλαίσιο με την περίτεχνη εναλλαγή των γεωμετρικών ανάγλυφων, όπως και τα οικόσημα του κάστρου της Νεραντζιάς στην Κω⁹⁴.

---

⁹¹ Sebba, J. (2000). *Ιστορία για όλους: Διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της Ιστορίας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο*, (Θ. Φιλάρετος, Γ. Κόκκινος, Ε. Νάκου, Εισ., Μ. Καβαλιέρου Μτφρ.). Αθήνα: Μεταίχμιο, σ.128.

⁹² Sebba, J. (2000). *Ιστορία για όλους: Διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της Ιστορίας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο*, (Θ. Φιλάρετος, Γ. Κόκκινος, Ε. Νάκου, Εισ., Μ. Καβαλιέρου Μτφρ.). Αθήνα: Μεταίχμιο, σ.154.

⁹³ http://kastelli-fillon.gr/?page_id=190 Καστέλλι Φύλλων Εύβοιας-Οικόσημο κάστρου

⁹⁴ <http://photographybysophiakaragianni.blogspot.gr/2013/01/blog-post.html> Τα οικόσημα του κάστρου της Νεραντζιάς

-Τα νήπια με τις πληροφορίες που έχουν αποκτήσει σχετικά με τα δομικά -οχυρωματικά στοιχεία ενός κάστρου, μπορούν να προβούν στη δημιουργία ενός κάστρου τρισδιάστατου, ή μιας μακέτας που θα περιλαμβάνει στοιχεία του κάστρου και του γύρω περιβάλλοντος. Αφού αποφασίσουν ποια κατασκευή θα δημιουργήσουν, συζητούν και πειραματίζονται με διάφορα υλικά, προσπαθώντας να αποδώσουν όσο γίνεται καλύτερα τα χαρακτηριστικά του κάστρου. Κατά τη διάρκεια της κατασκευής, για απορίες και προβλήματα που προκύπτουν, μπορούν να βρουν λύσεις μέσα από τα βιβλία και τις εικόνες που διαθέτουν.

-Καλούν στην τάξη τον υπεύθυνο από το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της περιοχής για να πάρουν πληροφορίες για τα δομικά και οχυρωματικά στοιχεία των κάστρων. Τα παιδιά ετοιμάζουν τις ερωτήσεις που θα υποβάλουν στον υπεύθυνο.

Υπόθεμα: Η ζωή μέσα στο κάστρο

- Από τα βιβλία που έχουν συγκεντρωθεί στη 'γωνιά του κάστρου', δανείζονται εικόνες, αντλούν πληροφορίες για τη ζωή μέσα στο κάστρο, τους ιππότες, τις πολιορκίες. Ποιοί έμεναν εκεί και πώς το χρησιμοποιούσαν ήταν δηλαδή στρατώνας, φυλακή, διοικητικό κέντρο, κατοικία αρχόντων και αξιωματούχων; Τα νήπια, σύμφωνα με τα ιστορικά στοιχεία που συνέλεξαν, μπορούν να δημιουργήσουν πίνακες αναφοράς, όπου θα υπάρχει αντιστοιχία λέξεων και εικόνας και που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε ποικίλες δραστηριότητες.

-Βρίσκουν εικόνες και πληροφορίες για γνωστά ιστορικά πρόσωπα, όπως για ήρωες της επανάστασης του 1821, που συνδέονται με κάποιο συγκεκριμένο κάστρο. Τα παιδιά, αφού πάρουν τις πληροφορίες, αντιστοιχούν κατάλληλα την εικόνα του ιστορικού προσώπου με το κάστρο. Έτσι, θα αντιστοιχίσουν την εικόνα που απεικονίζει το κάστρο της Καρύταινας με την εικόνα του Θ. Κολοκοτρώνη⁹⁵, την εικόνα που απεικονίζει το κάστρο της Άρτας με την εικόνα του στρατηγού Μακρυγιάννη⁹⁶, κ.ά.

---

⁹⁵ Το κάστρο της Καρύταινας είχε διαλέξει σαν ορμητήριό του ο Γέρος του Μοριά στον αγώνα του κατά του Ιμπραήμ και ως καταφύγιο του άμαχου πληθυσμού. Με δικά του έξοδα το οχύρωσε το 1826 και έχτισε το σπίτι απέναντι από τον ναό της Παναγίας, όπου εκκλησιαζόταν. Η πρώτη ιστορική νίκη των Ελλήνων Επαναστατών, υπό τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, είναι και ο λόγος που η Καρύταινα απεικονιζόταν μαζί με τον Κολοκοτρώνη σε παλαιά χαρτονομίσματα (πεντοχίλιαρα).

⁹⁶ Στο κάστρο της Άρτας φυλακίστηκε ένας από τους ήρωες της επανάστασης, ο στρατηγός Μακρυγιάννης.

-Μπορούν να διαμορφώσουν πάνω σε χαρτί του μέτρου ή σε ύφασμα από караβόπανο μια ιστορική γραμμή που περιλαμβάνει τα πιο σημαντικά ιστορικά γεγονότα ενός κάστρου. Η εκπαιδευτικός αναφέρει τα γεγονότα από την αρχή της ιστορίας του κάστρου και τα παιδιά τοποθετούν πάνω στην ιστορική γραμμή κινητές καρτέλες με χαρακτηριστικές εικόνες της κάθε ιστορικής περιόδου.

-Επίσης, τα παιδιά παρατηρούν εικόνες, περιγράφουν και συγκρίνουν τη δική τους καθημερινότητα με την καθημερινότητα και τις συνήθειες των κατοίκων ενός κάστρου.

-Παρουσιάζουμε τον πίνακα ζωγραφικής⁹⁷ «Το Κάστρο και ο Ήλιος» του Paul Klee. Ερωτήσεις που μπορούμε να υποβάλλουμε είναι:

- Τι παρατηρείτε; (σχήματα, χρώματα)
- Ποια σχήματα αναγνωρίζετε (τρίγωνα τετράγωνα, κύκλους, ορθογώνια)
- Τι νομίζετε ότι έφτιαξε με αυτά τα σχήματα ζωγράφος; (μια πόλη, ένα κάστρο)
- Τι βλέπετε και το λέτε αυτό;
- Τι λέτε να έγινε σε αυτό το κάστρο ή την πόλη;
- Σκεφτείτε πως μπορεί να ζουν άνθρωποι, πολεμιστές, ζώα, να υπάρχουν δέντρα, λουλούδια, χαρούμενα παιδιά.
- Δώστε έναν τίτλο στον πίνακα.

Για να αποδώσουν τον πίνακα τα νήπια, μπορούν να κόψουν χαρτί γλασέ σε διάφορα σχήματα και χρώματα και να τα συνθέσουν, όπως τα παρατήρησαν στον πίνακα.

Μπορούν, επίσης, να αφηγηθούν μια ιστορία και στη συνέχεια να ζωγραφίσουν ανά δύο τις ιστορίες τους. Συζητούν μεταξύ τους για την επιλογή χρωμάτων, υλικών, για την πορεία που ακολουθούν κατά την απόδοση του θέματος. Σχολιάζουν τα έργα τους και εντοπίζουν πιθανά λάθη στη διαδικασία⁹⁸.

-Μπορούν να δημιουργήσουν μια φανταστική ιστορία⁹⁹ που διαδραματίζεται στο κάστρο και να την αφηγηθούν στα άλλα νήπια, ή να παίξουν κουκλοθέατρο.

---

⁹⁷ Μέσα από την παρατήρηση του πίνακα ζωγραφικής, σύμφωνα με την Κ. Μιχαλοπούλου, τα παιδιά προβληματίζονται, απευθύνουν ερωτήσεις, ζητούν εξηγήσεις, διατυπώνουν υποθέσεις, ασκούνται στην παραγωγή λειτουργικού λόγου, επικοινωνούν. (Μιχαλοπούλου, Κ. (2009). *Ο προφορικός λόγος στην προσχολική εκπαίδευση: Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ. 52, 23).

⁹⁸ Μιχαλοπούλου, Κ. (2009). *Ο προφορικός λόγος στην προσχολική εκπαίδευση: Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ. 159-160.

⁹⁹ «Για να δημιουργήσουν τα παιδιά μια ιστορία θα πρέπει να επιλέξουν τον κύριο χαρακτήρα, να προβλέψουν ένα σύνολο αναγκαίων προσώπων για τη δράση, να καταλέξουν τους ρόλους και να σχεδιάσουν ένα πλέγμα σχέσεων με σημείο αναφοράς τον κεντρικό ήρωα. Επιπλέον, καθώς εκτυλίσσεται η πλοκή, θα πρέπει να καθορίσουν ένα αφηγηματικό πρόγραμμα, μια διαδρομή για όλα τα πρόσωπα, να αποφασίσουν την έκβαση των πράξεών τους και να

-Να παίξουν ρόλους στη 'γωνιά του κάστρου', χρησιμοποιώντας μακριά φορέματα, στέμματα, καρέκλα για θρόνο, κρεβάτι. Τα παιδιά ανταλλάσσουν απόψεις μέσα από ερωτήσεις που απευθύνουν ο ένας τον άλλον και επεκτείνουν τη σκέψη τους για τη ζωή στο κάστρο το παρελθόν. Οι προβληματισμοί που μπορούν να προκύψουν αφορούν τον τρόπο που ζεσταίνονταν, μαγείρευαν, μετέφεραν το νερό, μετακινούνταν, το μέρος που κοιμόντουσαν, κ.ά.¹⁰⁰.

-Παρατηρούν μέσα από φωτογραφίες τη στολή ενός ιππότη του κάστρου της Ρόδου. Συγκεκριμένα, παρατηρούν τις πανοπλίες που φορούσαν οι ιππότες, οι οποίες ήταν σύμβολο κοινωνικής υπεροχής και είχαν σκοπό την προστασία τους στη διάρκεια των μαχών, τα κράνη που φορούσαν στο κεφάλι και τον οπλισμό τους, δηλαδή σπαθιά, λόγχες, ασπίδες. Στο τέλος, κατασκευάζουν με διάφορα υλικά κράνη, ασπίδες, ή σπαθιά. Παρατηρούν, επίσης, τις φορεσιές των απλών πολιτών της εποχής εκείνης. Εντοπίζουν και συζητούν τις διαφορές που παρουσιάζουν σε σχέση με τη στολή των ιπποτών, αλλά και σε σχέση με την ενδυμασία σήμερα.

Υπόθεμα: Ξακουστά Ελληνικά κάστρα

Η τρίτη ομάδα συλλέγει πληροφορίες και εικόνες για ξακουστά ελληνικά κάστρα. Μπορεί να χρησιμοποιήσει και τον υπολογιστή της τάξης και να εκτυπώσει σχετικές φωτογραφίες¹⁰¹.

- Οι ποικίλες φωτογραφίες που συγκεντρώνουν τα νήπια και ο προβληματισμός για την καλύτερη αξιοποίησή τους, είναι δυνατόν να οδηγήσουν στην κατασκευή βιβλίου, που θα περιλαμβάνει όλες τις φωτογραφίες των κάστρων. Αρχικά, γίνεται συζήτηση μεταξύ των μελών της ομάδας και ανταλλαγή ιδεών για τον τρόπο κατασκευής του βιβλίου, το μέγεθος, τα υλικά που θα χρειαστούν. Στη συνέχεια, μέσα σε αυτό θα κολλήσουν τις φωτογραφίες των κάστρων και κάτω από κάθε φωτογραφία θα γράψουν το αντίστοιχο όνομα του κάστρου. Επιπλέον, μπορούν να γράψουν με τη βοήθεια της νηπιαγωγού το όνομα των λαών- κατακτητών που τα οικοδόμησαν, όπως Ενετοί, Φράγκοι, Βυζαντινοί, Ισπανοί, Τούρκοι.

-Μια άλλη δραστηριότητα που πιθανόν να προκύψει μέσα από τη συζήτηση για τα ξακουστά ελληνικά κάστρα είναι ο εντοπισμός της θέσης που βρίσκεται κάθε κάστρο. Τα νήπια

την αιτιολογήσουν...» (Μιχαλοπούλου, Κ. (2009). *Ο προφορικός λόγος στην προσχολική εκπαίδευση: Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 116).

¹⁰⁰ Cooper, H. (ed.) (2004). *Exploring Time and Place. Through Play*, London: David Fulton Publishers, pp.40-51.

¹⁰¹ http://thesecretrealttruth.blogspot.com/2016/01/blog-post_4647.html#ixzz3zTdX3b9N Δείτε τα πιο εντυπωσιακά κάστρα της Ελλάδας.

καταθέτουν τις προϋπάρχουσες γνώσεις τους για τις πόλεις που έχουν κάστρα, σύμφωνα με τις πληροφορίες τους. Σημειώνουν στο χάρτη της Ελλάδας τα σημαντικότερα κάστρα.

-Βρίσκουν κείμενα σε βιβλία, περιοδικά, εφημερίδες που αναφέρονται σε κάστρα και εντοπίζουν σύνθετες λέξεις με πρώτο ή δεύτερο συνθετικό τη λέξη κάστρο, όπως Ερημόκαστρο, Γυναικόκαστρο, Σιδηρόκαστρο, Καστροπολιτεία κ.ά. Συζητούν και κάνουν υποθέσεις για τη σημασία και την προέλευση της λέξης.

-Γίνεται ακρόαση παραδοσιακών τραγουδιών αφιερωμένα στα κάστρα, όπως το γνωστό δημοτικό τραγούδι σε ρυθμό καλαματιανό με τίτλο *Λαλούδι της Μονεμβασιάς*¹⁰². Οι παρακάτω στίχοι του τραγουδιού είναι από το βιβλίο του Μάρκου Δραγούμη, με τίτλο *45 τραγούδια του τόπου μας*:

Λαλού - βρε λαλούδι της Μονεμβασιάς
Λαλούδι της Μονεμβασιάς και κάστρο της Αθήνας

Και Πα- βρε και Παλαμήδι του Αναπλιού
Και Παλαμήδι του Αναπλιού, άνοιξε να μπω μέσα

Να ιδώ βρε να ιδώ τις Αναπλιώτισσες
Να ιδώ τις Αναπλιώτισσες, τις Αναπλιωτοπούλες

Πώς πλε - βρε πώς πλένουν, πώς λευκαίνουνε
Πώς πλένουν, πώς λευκαίνουνε, πώς μοσχοσαπουνάνε

Με το βρε με το 'να χέρι πλένουνε
Με το 'να χέρι πλένουνε, με τ' άλλο σαπουνάνε

Βάζουν βρε βάζουν το δάκρυ τους νερό
Βάζουν το δάκρυ τους νερό, το σάλιο τους σαπούνι

Και στο - βρε και στον αφρό της θάλασσας
Και στον αφρό της θάλασσας τ' απλώνουν και λευκαίνουν

Αφού τα νήπια ακούσουν το ποίημα, μπορούν να το αφηγηθούν, να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να αποδώσουν τις εικόνες που σχημάτισαν με ζωγραφική.

-Μπορούν να επισκεφθούν την ιστοσελίδα: Ο *Καστρολόγος* (www.kastra.eu). Είναι ένας δίγλωσσος δικτυακός τόπος -στα Ελληνικά και στα Αγγλικά- με αντικείμενο τα Ελληνικά

---

¹⁰² Λαλούδι σημαίνει βράχος. Οι παλιοί περιηγητές ονόμασαν το κάστρο της Μονεμβασιάς «Γιβραλτάρ του Βυζαντίου» και οι Τούρκοι για την πολλή ομορφιά του το 'λεγαν «Μενεξές Κααλεσί», δηλαδή «φρούριο των λουλουδιών». Γκίκας, Γ. (1997). *Κάστρα του θρύλου και της Ιστορίας*, Α' τόμ. Αθήνα: Παπαδημητρίου, σσ.122-123.

Κάστρα και Φρούρια. Θα παρατηρήσουν το χάρτη της Ελλάδας με τα κάστρα και τα φρούρια και θα εντοπίσουν τις περιοχές, στις οποίες βρίσκονται τα περισσότερα κάστρα.

Αναφέρουμε παρακάτω τα σημαντικότερα κάστρα κατά γεωγραφικό διαμέρισμα:

- 1)Μακεδονία: Καβάλα (Ανακταρούπολη, Ακρόπολη), Σέρρες (Βυζαντινή Ακρόπολη), Θεσσαλονίκη (Επταπύργιο, Λευκός Πύργος), Πιερία (Πλαταμώνας)
- 2)Θράκη: Ξάνθη (Καλύβα), Έβρος (Πύθιον)
- 3) Ήπειρος: Ιωάννινα (Ιτς Καλέ), Άρτα, Πρέβεζα (Βουχέτιο)
- 4)Στερεά Ελλάδα: Εύβοια (Κάστρο Καράμπαμπα), Φθιώτιδα (Αχινός, Δρυμαία, Μενδενίτσα, Λαμία), Βοιωτία (Λειβαδιά), Φωκίδα (Αμφισσα, Σάλωνα), Αιτωλοακαρνανία (Ναύπακτος)
- 5)Πελοπόννησος: Κόρινθος (Ακροκόρινθος, Ρίο), Λακωνία (Γεράκι, Μονεμβασιά, Μυστράς, Ηλεία (Χελμούτσι, Κυλλήνη), Αρκαδία (Καρύταινα, Άκοβα, Αράκλωβο, Άστρος Παράλιο, Ωριάς), Αχαΐα (Πάτρα), Αργολίδα (Λάρισα Άργους, Παλαμίδι, Μπούρτζι Ναυπλίου), Μεσσηνία (Πύλος, Μεθώνη, Κορώνη)
- 6) Ιόνια νησιά: Κεφαλονιά (Άγιος Γεώργιος, Άσος), Ζάκυνθος (Ενετικό φρούριο), Κέρκυρα (Παλαιό και Νέο Φρούριο)
- 7)Κρήτη: Ρέθυμνο (Φορτέτζα), Ηράκλειο (Κούλες), Χανιά (Φραγκοκάστελο), Λασιθί (Σπιναλόγκα)
- 8)Δωδεκάνησα: Αστυπάλαια, Καστελόριζο (Κάστρο Μεγίστης), Κάλυμνος, Κως (Κάστρο Νερατζιάς), Ρόδος (Λίνδος, Μεσαιωνική πόλη)
- 9)Κυκλάδες: Αμοργός (Χώρα), Σέριφος (Χώρα), Νάξος (Πύργος Γλέζου)
- 10)Βόρειο Αιγαίο: Λήμνος (Φρούριο Μύρινας), Λέσβος (Μήθυμνα), Μυτιλήνη (Φρούριο), Χίος (Φρούριο)

Υπόθεμα: Μύθοι, θρύλοι και παραδόσεις

Η τέταρτη ομάδα αναζητά πληροφορίες από γραπτές πηγές ή τοπικές παραδόσεις μυθικά, ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία για τα κάστρα, όπως σχετικά τραγούδια, μύθους, θρύλους και παραδόσεις.

-Γίνεται αφήγηση του μύθου, που αναφέρεται στο Κάστρο του Μυστρά, όπου πρωταγωνιστικό ρόλο έχουν οι γυναίκες, οι οποίες με πατριωτισμό και αφοσίωση συνέβαλαν καθοριστικά, ώστε να μείνει το κάστρο άπαρτο, Ελληνικό. Σύμφωνα, λοιπόν, με το θρύλο, όταν το κάστρο πολιορκήθηκε για δώδεκα συναπτά χρόνια, οι έγκλειστοι εξαντλημένοι και απογοητευμένοι ήταν έτοιμοι να παραδοθούν στους αλλόθρησκους. Ένας σοφός, όμως, γέρος συμβούλεψε να βγούν κρυφά τη νύχτα όλα τα κοριτσόπουλα και να κρυφτούν μακριά στο δάσος έξω από τα τείχη, φορώντας τα σανδάλια τους ανάποδα. Μ' αυτόν τον τρόπο οι εχθροί ξεγελάστηκαν και πίστεψαν ότι ελληνικός στρατός κατάφερε και διέσχισε τις γραμμές και μπήκε στο κάστρο. Στη συνέχεια, συμβούλεψε όλες τις μητέρες που θήλαζαν μωρά να μαζέψουν όσο γάλα διέθεταν σε μια μεγάλη καρδάρα. Με το γάλα έπηξαν μυζήθρες και τις τοποθέτησαν σε εμφανές σημείο, έτσι ώστε να τις δούν οι πολιορκητές και να πιστέψουν πως μπήκε ελληνικός στρατός στο κάστρο τη νύχτα και πρόσφερε πολεμοφόδια και τροφές. Και όταν έγινε αυτό οι πολιορκητές θεώρησαν ότι δεν μπορούν πια να κατακτήσουν το κάστρο και έφυγαν άπρακτοι. Έτσι το «Κάστρο του Μυζήθρα», όπως τότε ονομαζόταν, έγινε ένδοξο, ηρωικό και με το πέρασμα των χρόνων ονομάστηκε «Κάστρο του Μυστρά»¹⁰³.

Μετά την παρουσίαση του μύθου, τα νήπια της ομάδας προετοιμάζουν τον απαραίτητο εξοπλισμό, όπως σανδάλια, γάλα, μυζήθρες, μοιράζουν ρόλους και προβαίνουν σε δραματοποίηση. Επιπλέον, μπορούμε να παρασκευάσουμε τη μυζήθρα μέσα στην τάξη, με τη βοήθεια κάποιων μητέρων νηπίων.

-Διαβάζουμε τους στίχους του τραγουδιού με τίτλο *Του κάστρου της Ωριάς*, το οποίο αναφέρεται στο μύθο του κάστρου και τα νήπια το δραματοποιούν. Το τραγούδι αυτό, το οποίο το συναντούμε σε πολλά μέρη της χώρας με διάφορες παραλλαγές, προσφέρεται και για εικαστική δημιουργία. Μπορούν τα νήπια να ζωγραφίσουν κατά ομάδες τις σκηνές του μύθου και στη συνέχεια να τις ταξινομήσουν ανάλογα με τη σειρά των γεγονότων¹⁰⁴.

Του κάστρου της Ωριάς (Αρκαδία)¹⁰⁵

*Όσα κάστρα κι αν είδα κι όσα λόγιασα
σαν της Ωριάς το κάστρο δεν ελόγιασα
Σαράντα πύργους έχει όλο μάλαγμα
κι άλλους σαρανταπέντε για τον πόλεμο*

¹⁰³ Μολίνος, Σ. (1995). *Θρύλοι των κάστρων μας*, Αθήνα: Φιλοπότη, σ.112.

¹⁰⁴ Μιχαλοπούλου, Κ. (2009). *Ο προφορικός λόγος στην προσχολική εκπαίδευση: Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ.52-53.

¹⁰⁵ <http://arcadia.ceid.upatras.gr/arkadia/culture/music/kastroorias.htm> Του κάστρου της Ωριάς

Τούρκος το πολεμάει χρόνους δώδεκα
και δεν μπορεί να το πατήσει
Ένας κακός Τουρκάκης ένας Κόνιαρος
πάγει στο βασιλέα και τον προσκυνά:
-Αφέντη βασιλέα, τ' ειν' το τάγμα σου;
-Χίλια φλωριά σε δίνω κι άλογο καλό
και δυο σπαθιά 'σημένα για τον πόλεμο
-Ουδέ τ' άσπρα σου θέλω ουδέ τα σπαθιά
μόνε την κόρη θέλω που 'ναι στα γυαλιά
-Ωσάν το κάστρο πάρεις, χάρισμα κι αυτή
Καλογεράκι εγίνη, ράσα φόρεσε
πάγει στην πόρταν, κλαίει, πέφτει, προσκυνάει
κλαίει και γονατίζει και παρακαλάει:
-Ανοιξε, την πόρτα την πόρτα της Ωριάς
πόρτα της μαυρομάτας της βασίλισσας.
-Συ εισ' ένας Τουρκάκης, ένας Κόνιαρος
φένγα και σε σκοτώνουν, φένγα, σε κρεμούν
-Μα το σταυρόν, κυρά μου, μα την Παναγιάν
ουδέ Τουρκάκης είμαι ουδέ Κόνιαρος
είμαι καλογεράκης απ' ασκηταριό
της πείνας αποθαίνω και λυπήσου με
-Για δώτε τον ψωμάκι κι άμε στο καλό
-Κυρά, στην εκκλησίαν να προσευχηθώ
Ανοιξε την πόρτα, την πόρτα της Ωριάς
πόρτα της μαυρομάτας της βασίλισσας
-Για ρίξετε τους γάντζους να τον πάρετε
-Τα ράσα μ' είναι σάπια και ξεσχίζονται
-Για ρίξετε το σάκο να τον πάρετε
-Α, μη κυρά, το σάκο, κι αντραλίζομαι
Η πόρτα μισανοίγει, γέμισ' η αυλή.
Άλλοι στ' άσπρα χυθήκαν κι άλλοι στα φλωριά
κι αυτός μέσα στην κόρη, που 'ναι στα γυαλιά
κι η κόρη σαν τον είδε, έπεσε στο γυαλό

- Δηγούμαστε στα νήπια με επίδειξη εικόνων παράλληλα, μύθους, παραδόσεις που αφορούν κάστρα της χώρας μας. Τα νήπια, αφού ακούσουν τους μύθους, δημιουργούν πίνακα αναφοράς με εικόνες και ονομασίες κάστρων και στη συνέχεια, παρατηρώντας τις εικόνες των κάστρων, αναδηγούνται με απλά λόγια τους αντίστοιχους μύθους.

-Συγκεντρώνουν παροιμίες για τα κάστρα, τις οποίες καταγράφουμε και αναρτούμε:

- Όποιος δεν είδε κάστρο, είδε φούρνο κι εθάμαξε.
- Η πείνα κάστρα πολεμά και κάστρα παραδίνει.
- Η γλώσσα κάστρα καταλεί και κάστρα θεμελιώνει.
- Η αγάπη πύργους καταλεί και κάστρα ρίχνει κάτω.

Τα παιδιά επιλέγουν μια από τις παροιμίες που συγκέντρωσαν και έμαθαν και την αντιγράφουν, χρησιμοποιώντας λέξεις και εικόνες.

-Ακόμη, μπορούν να αναζητήσουν και να ‘διαβάσουν’, παρατηρώντας τις εικόνες γνωστά παραμύθια και ιστορίες που πραγματοποιούνται σε κάστρα, όπως είναι ο *παπουτσωμένος γάτος* κ.ά.

-Ο εκπαιδευτικός διαβάζει στα νήπια μία ιστορία που αναφέρεται σε κάστρα και στη συνέχεια αναπτύσσει συζήτηση κατά πόσο θεωρούν τα παιδιά ότι η ιστορία αυτή είναι αληθινή. Τα παιδιά απαντούν και συγχρόνως δικαιολογούν τις απαντήσεις τους. Απευθύνει, επίσης, ανοιχτού τύπου ερωτήσεις στα παιδιά σχετικά με την υπόθεση της ιστορίας, ώστε τα νήπια να εκφράσουν τις σκέψεις τους και να προβληματιστούν για τη συμπεριφορά των πρωταγωνιστών της ιστορίας¹⁰⁶.

-Προσπαθούν να συνθέσουν μια ηχοϊστορία με αφορμή τη διήγηση.

3.3. Γ΄ Φάση: Ολοκλήρωση- Αξιολόγηση

Το σχέδιο εργασίας μπορεί να διαρκέσει, όσο διαρκεί και το ενδιαφέρον των παιδιών. Στην τρίτη φάση σχεδιάζεται, οργανώνεται και υλοποιείται η παρουσίαση από την κάθε ομάδα. Τα παιδιά μπορούν να παρουσιάσουν όλα αυτά που έμαθαν σχετικά με τα κάστρα στους γονείς τους ή στα παιδιά της άλλης τάξης. Για το σκοπό αυτόν, γράφουν ένα γράμμα-πρόσκληση, που θα το παραδώσει ο ταχυδρόμος της τάξης. Την ημέρα της παρουσίασης αναρτούμε στην τάξη τις δημιουργίες των παιδιών και τα νήπια ‘ξεναγούν’ τους γονείς τους στα εκθέματα που είναι σε πίνακες. Στη συνέχεια, κάθε ομάδα παρουσιάζει την πορεία και τα αποτελέσματα της εργασίας της. Μια ομάδα, λοιπόν, μπορεί να παρουσιάσει μια δραστηριότητα που κατέγραψε σε βίντεο, το οποίο επιμελείται ο εκπαιδευτικός και να δώσει πληροφορίες για τη δραστηριότητα αυτή, σύμφωνα με τις γνώσεις που απέκτησαν σε όλη τη διάρκεια της εκπόνησης του σχεδίου εργασίας. Στο βίντεο αυτό τα νήπια φτιάχνουν ένα μεγάλο, τρισδιάστατο κάστρο από χαρτόκουτα, το βάφουν και τοποθετούν ανοιγόμενη πόρτα, πύργους στις γωνίες, πολεμίστρες. Η άλλη ομάδα μπορεί να δραματοποιήσει στο εσωτερικό του στιγμιότυπα από τη ζωή μέσα στο κάστρο. Μπορούν, επιπλέον, αφού κατασκευάσουν ασπίδες και σπαθιά που έχουν πάνω τους το οικόσημο, να οργανώσουν ομαδικούς αγώνες και μονομαχίες. Τα κορίτσια θα είναι οι κριτές των

---

¹⁰⁶ Cooper, H. (2002). *History in the early years*, London and New York: Routledge/ Falmer, pp.188-189.

αγώνων, τα αγόρια πολεμιστές και τα παιδιά της άλλης τάξης οι θεατές αυτής της δραματοποίησης. Μπορεί, επίσης, μια ομάδα να δημιουργήσει και να παρουσιάσει ένα λεύκωμα, ή ένα μεγάλο κολλάζ με σημαντικά ελληνικά κάστρα. Όλα τα παιδιά παρουσιάζουν τις εργασίες τους, ομιλούν γι' αυτά που έμαθαν και, παράλληλα, απαντούν σε ερωτήσεις που διατυπώνουν τα άλλα νήπια.

Αξιολόγηση

Με την έναρξη του σχεδίου εργασίας, προχωρούμε σε μια αρχική ή διαγνωστική αξιολόγηση, προκειμένου να διερευνήσουμε τις προϋπάρχουσες γνώσεις, εμπειρίες και των νηπίων για τα κάστρα και να προσαρμόσουμε ανάλογα τις μαθησιακές διαδικασίες. Κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του σχεδίου εργασίας, πραγματοποιούμε σε τακτά χρονικά διαστήματα αξιολόγηση (σταδιακή ή διαμορφωτική), ώστε να διαπιστώνουμε το βαθμό κατάκτησης των παρεχόμενων γνώσεων και δεξιοτήτων και να προβαίνουμε σε διαρθρωτικές παρεμβάσεις και ανατροφοδότηση. Η αξιολόγηση αυτή γίνεται με την παρατήρηση των νηπίων στις διάφορες δραστηριότητες, μέσα από συζητήσεις με τα παιδιά, αλλά και μέσα από τα παιχνίδια ρόλων. Η τελική ή συνολική αξιολόγηση πραγματοποιείται με την ολοκλήρωση του θέματος¹⁰⁷. Έτσι, στο τέλος της εφαρμογής του προγράμματος προβαίνουμε σε μια γενική εκτίμηση για την καταλληλότητα του θέματος. Επιπλέον, ελέγχουμε αν ασχοληθήκανε με όλες τις δραστηριότητες που είχαμε αρχικά προγραμματίσει, αν βρήκαν ενδιαφέρουσες τις δραστηριότητες αυτές, τις γνώσεις και δεξιότητες που κατέκτησαν, αλλά και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι ομάδες. Επιπρόσθετα, διαπιστώνουμε αν οι γονείς συμμετείχαν ενεργά και με διάφορους τρόπους στη μαθησιακή διαδικασία. Γίνεται τελικά συζήτηση με τα παιδιά, για το τι έμαθαν και αν πετύχαμε τους στόχους που θέσαμε εξαρχής.

---

¹⁰⁷ Υ.ΠΑΙ.Θ.- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2011). *Νέο Πρόγραμμα σπουδών Νηπιαγωγείου*, Αθήνα, σ. 206.-

ΥΠΕΠΘ- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, (2002). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης*, τ. Α', Αθήνα, σ. 592.

4. Σύνδεση με το Αναλυτικό Πρόγραμμα

Παιδί και Γλώσσα

- Προφορικός λόγος
  - Έμαθαν να περιγράφουν, να διηγούνται, να αφηγούνται
  - Να συμμετέχουν σε συζητήσεις
  - Να δημιουργούν ιστορίες-παραμύθια
  - Να εμπλουτίσουν το λεξιλόγιό τους
  - Να γνωρίσουν ποιήματα, παροιμίες.

- Γραπτός λόγος
  - Να αναγνωρίζουν και να εντοπίζουν λέξεις σε κείμενα
  - Να γράφουν- αντιγράφουν ερωτηματολόγια, προσκλήσεις
  - Να συμπληρώνουν πίνακες αναφοράς

Παιδί και Μαθηματικά

- Να παρατηρούν και να συγκρίνουν
- Να αντιστοιχούν
- Να ομαδοποιούν
- Να κατανοήσουν έννοιες χρόνου και χώρου
- Να κάνουν μετρήσεις

Παιδί και Περιβάλλον

- Ανθρωπογενές περιβάλλον
  - Να αναπτύξουν κοινωνικές δεξιότητες
  - Να αλληλεπιδρούν κοινωνικά με συμμετοχή σε ομαδικές δραστηριότητες

- Φυσικό περιβάλλον
  - Να εξοικειωθούν με την ιστορική έρευνα
  - Να παρατηρούν και να διερευνούν
  - Να αναζητούν πληροφορίες

- Να χρησιμοποιούν χάρτες και σχεδιαγράμματα

Παιδί και Δημιουργία - Έκφραση

- Εικαστικά
  - Να εκφράζονται με ζωγραφική
  - Να δημιουργούν κατασκευές με διάφορα υλικά και να γνωρίσουν τις ιδιότητές τους
  - Να παρατηρούν, να δημιουργούν πίνακες ζωγραφικής
- Δραματική τέχνη
  - Να συμμετέχουν σε παιχνίδια ρόλων
  - Να εκφράζονται με δραματοποίηση
  - Να γνωρίσουν τεχνικές κουκλοθέατρου
- Μουσική
  - Ακρόαση τραγουδιών
  - Να δημιουργούν μουσική σύνθεση
- Φυσική Αγωγή
  - Να συμμετέχουν σε ομαδικούς αγώνες

Παιδί και Πληροφορική

- Να εξοικειωθούν με τον υπολογιστή
- Να κάνουν χρήση του ποντικιού

ΣΥΓΚΕΦΑΛΑΙΩΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Τα κάστρα αποτελούν τεκμήρια του παρελθόντος ενός τόπου, μέρος του περιβάλλοντος, και τα μικρά παιδιά, που δείχνουν μεγάλη ευχαρίστηση και ιδιαίτερο ενδιαφέρον να προσεγγίσουν και να γνωρίσουν τον τόπο στον οποίο ζουν, μπορούν να γνωρίσουν μέσα από αυτά την πλούσια

ιστορία του τόπου τους, να ανακαλύψουν καινούρια πράγματα και να βιώσουν νέες εμπειρίες. Είναι προϊόντα πολιτιστικά, με τα οποία τα νήπια μπορούν να έχουν μια βιωματική σχέση μαζί τους και έτσι προσφέρονται για παιδαγωγική αξιοποίηση.

2. Με τη διδακτική αξιοποίηση στοιχείων πολιτιστικής κληρονομιάς, δίνεται η δυνατότητα στα μικρά παιδιά να κατανοήσουν έννοιες σχετικά με τους πολιτισμικούς χώρους και να δημιουργήσουν νοητικές αναπαραστάσεις, μέσα από εικόνες ή βιωματικά με την επιτόπια επίσκεψη και να αναβιώσουν το παρελθόν, μέσω της ενσυναίσθησης. Να κάνουν συγκρίσεις με τη σύγχρονη πραγματικότητα, μέσα από την παρατήρηση του «τόρα» και του «πριν» και των αλλαγών που συμβαίνουν με το πέρασμα των χρόνων στο χώρο που ζουν και να κατανοήσουν την έννοια της εξέλιξης του χρόνου. Η παιδαγωγική αξιοποίησή τους συμβάλλει, κατά σημαντικό βαθμό, στη γνωστική, κοινωνική και συναισθηματική μάθηση και ανάπτυξη των παιδιών της νηπιακής ηλικίας

3. Αυτή είναι αναγκαίο να γίνεται μέσα από κατάλληλες δραστηριότητες, στη διάρκεια των οποίων τα νήπια ενεργοποιούνται και παίρνουν πρωτοβουλίες, ώστε με τη ενεργητική συμμετοχή τους στη μαθησιακή διαδικασία, να κατανοήσουν τον κόσμο του παρελθόντος. Μέσα από τις δραστηριότητες αυτές, θα κατανοήσουν το σημαντικό ρόλο των κάστρων στην φρούρηση και άμυνα των ελληνικών οικισμών, δομικά- αρχιτεκτονικά- οχυρωματικά στοιχεία, σύμφωνα με τις οικοδομικές και οικονομικές δυνατότητες της εποχής που χτίστηκε το κάστρο, τη ζωή μέσα στο κάστρο, θρύλους και παραδόσεις, που έπλασε η λαϊκή φαντασία για τα κάστρα του κάθε τόπου.

4. Ως μέθοδο προσέγγισης των καταλοίπων αυτών του παρελθόντος, εφαρμόζουμε τη μέθοδο project (σχέδιο εργασίας), η οποία προσφέρει πολλές δυνατότητες για ενεργητική συμμετοχή των μαθητών και βιωματική μάθηση. Ο ρόλος των σχεδίων εργασίας σε ένα πρόγραμμα προσχολικής εκπαίδευσης καθίσταται πολύ σημαντικός, επειδή, κυρίως, επιτρέπει στους μαθητές να αυτενεργούν και να κατακτούν τη γνώση μέσα από την ενεργητική τους συμμετοχή. Επιπλέον, παρέχει στα παιδιά την ευκαιρία να λαμβάνουν πρωτοβουλίες, να αναλαμβάνουν ευθύνες και να αξιολογούν τα επιτεύγματά τους. Ακόμη, συμβάλλει στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξή τους, μέσω της δράσης που αναπτύσσουν, αλλά και την ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ μαθητών, αλλά και μαθητών και εκπαιδευτικού. Επίσης, το project διευρύνει τα ενδιαφέροντα των μικρών παιδιών, μέσα από τις νέες εμπειρίες που αποκτούν, και προβάλλει κρυμμένα χαρίσματα και δεξιότητες.

5. Απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση του προγράμματος θεωρείται η καλή οργάνωση του χώρου, ώστε να είναι ευχάριστος, να προκαλεί το ενδιαφέρον των παιδιών και να προωθεί την αυτονομία και τη συνεργασία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Βακαλόπουλος, Α. (1972). *Τα κάστρα του Πλαταμόνα και της Ωριάς Τεμπών και ο τεκές του Χασάν Μπαμπά*, Θεσσαλονίκη: Μακεδονική Βιβλιοθήκη.

Βασιλάτος, Ν. (1991). *Κάστρα της Ελληνικής Γης*, Αθήνα: Μπάλτερ

Γερμανός, Δ. (2002). *Οι τοίχοι της γνώσης- Σχολικός χώρος και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.

Γκίκας, Γ. (1998). *Κάστρα - Ταξίδια στην Ελλάδα του θρύλου και της πραγματικότητας*, Γ' τόμ. Αθήνα: Παπαδημητρίου.

Γκίκας, Γ. (1997). *Κάστρα του θρύλου και της Ιστορίας*, Α' τόμ. Αθήνα: Παπαδημητρίου.

Δαφέρμου, Χ.- Κουλούρη, Π.- Μπασαγιάννη, Ε. (2006). *Οδηγός Νηπιαγωγού: Εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί - Δημιουργικά περιβάλλοντα μάθησης*, ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Ζήβας, Δ. (1973). «Βενετσιάνικα κάστρα στην Ελλάδα», στο *Φρουριακά χρονικά*, Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Φρουρίων και Πύργων, σσ.109-114.

Καρποδίνη- Δημητριάδη, Ε. (1990) *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα: Editions,

Κιτσαράς, Γ.Δ. (2001). *Προσχολική Παιδαγωγική*, Β' έκδ., Αθήνα.

Κόντογλου, Φ. (1987). *Ο Καστρολόγος*, Αθήνα: Εστία.

Λεοντσίνης, Γ. (1996). *Διδακτική της Ιστορίας: γενική-τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα.

Λεοντσίνης, Γ. Ν. (2003). *Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα διδακτικής της ιστορίας και του περιβάλλοντος*, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου -Α. Καρδαμίτσα.

Λιάπης, Κ. (2010). *Τα «Παλιόκαστρα» του Πηλίου*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2003). *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία και Μάθηση: Για το καθημερινό μάθημα, το Ολοήμερο Σχολείο και για τα Περιβαλλοντικά, τα Πολιτιστικά και τα Ευρωπαϊκής Συνεργασίας Προγράμματα*, Γ' έκδ., (Μ. Τζάνη, Επίμετρο), Αθήνα: Γρηγόρης.

Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2006). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση: Εννοιοκεντρική Αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας*, Β' έκδ., Αθήνα: Γρηγόρης.

Μαυροσκούφης, Δ. (2010). *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας. Ιστοριογραφία, Διδακτική Μεθοδολογία και Ιστορικές Πηγές*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

Μιχαλοπούλου, Κ. – Χιωτάκη, Ε. (2000). *Δραστηριότητες για την ανακάλυψη και κατανόηση του περιβάλλοντος στην προσχολική ηλικία*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Μιχαλοπούλου, Κ. (2009). *Ο προφορικός λόγος στην προσχολική εκπαίδευση: Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Μολίνος, Σ. (1995). *Θρύλοι των κάστρων μας*, Αθήνα: Φιλοπότη.

Μπάρδης, Π. (1976.) *Δημιουργικές απασχολήσεις στο Νηπιαγωγείο στο πλαίσιο ενοτήτων σπουδής του Περιβάλλοντος*, συνεργασία-επιμ. Λ. Γαβαλά, Αθήνα: Δίπτυχο.

Μπερερής, Π. Μ. (2005). «Η αρχή της Διαθεματικότητας ως θεωρία επιλογής, οργάνωσης και προσέγγισης της γνώσης. (Στο πλαίσιο της συγγραφής των νέων διδακτικών βιβλίων)», στο *Επιμόρφωση Σχολικών Συμβούλων και Εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας και Προσχολικής Εκπαίδευσης στο ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ: Επιμορφωτικό υλικό Προσχολικής Αγωγής*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, σσ. 14-16.

Ντολιοπούλου, Ε. (2005). *Η Εφαρμογή της Μεθόδου Project σε Ελληνικά Νηπιαγωγεία*, Αθήνα: Τυπωθήτω.

Σακκής, Δ.Α.-Τσιλιμένη, Τ. (2007). *Ιστορικοί τόποι και περιβάλλον. Διδακτικές προσεγγίσεις για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Ταρατόρη-Τσακλατίδου, Ε. (2002). *Η μέθοδος Project στη Θεωρία και στην Πράξη*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

Τσιαντούλη, Ε. (2014). *Διδακτική Αξιοποίηση Στοιχείων Πολιτισμού σε Παιδιά Προσχολικής Ηλικίας*, Αθήνα: Συμμετρία.

ΥΠΕΠΘ- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, (2002). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης*, τ. Α', Αθήνα.

Υ.ΠΑΙ.Θ.- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2011). *Νέο Πρόγραμμα σπουδών Νηπιαγωγείου*, Αθήνα.

Υ.Π.Δ.Μ.Θ.- Κ.Π.Ε. Μολάων, (2012). Εθνικό θεματικό δίκτυο- «Κάστρο: Ο τόπος το ορίζει και ο άνθρωπος το χτίζει» Μολάοι.

Χριστοδούλου – Γκλιάου, Ν. (2005). «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο. Παιδαγωγικά χαρακτηριστικά και εκπαιδευτική πράξη», στο *Επιμόρφωση Σχολικών Συμβούλων και Εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας και Προσχολικής Εκπαίδευσης στο ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ: Επιμορφωτικό υλικό Προσχολικής Αγωγής*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, σσ. 17-23.

Χρυσafίδης, Κ. (2003). *Βιωματική-Επικοινωνιακή Διδασκαλία: Η Εισαγωγή της Μεθόδου Project στο Σχολείο*, Αθήνα: Gutenberg.

II. ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Bruner, J.S.(1960). *Η Διαδικασία της παιδείας: Μια διεισδυτική έρευνα γύρω από τη σχολική παιδεία που ανοίγει νέους δρόμους στη Μάθηση και τη Διδασκαλία*, (Χ. Κληρίδη, Μτφρ.). Αθήνα: Καραβία, σσ. 60-61.

Fray, K. (2005). «*Η μέθοδος Project*». Μία μορφή συλλογικής εργασίας στο σχολείο ως θεωρία και πράξη (Κ. Μάλλιου, Μτφρ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη

Husbands, C. (2000). *Τί σημαίνει διδασκαλία της Ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα*, (Α. Λυκούργος, Μτφρ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Katz, L. G.- Chard, S. C. (2004). *Η μέθοδος Project: Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*, (Μ. Κόνσολας, Επιμ. – Εισαγωγή, Ρ. Λαμπρέλη, Μτφρ.) Αθήνα: Ατραπός.

Piaget, J. (2000). *Περί Παιδαγωγικής*, (Σ. Σαμαρτζή, Επιμ., Μ. Αβαριτσιώτη, Μτφρ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Sebba, J.(2000). *Ιστορία για όλους: Διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της Ιστορίας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο*, (Θ. Φιλάρετος, Γ. Κόκκινος, Ε. Νάκου, Εισ., Μ. Καβαλιέρου Μτφρ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Xelm, H. J.- Katz, L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί Ερευνητές*, (Κ. Χρυσυφίδης, Ε. Κουτσοβάνου, Επιμ. – Εισαγωγή) Αθήνα: Μεταίχμιο.

III. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Boddington, T. (1980). “Empathy and the Teaching of History” *British Journal of Educational Studies* Vol. 28, No.1, Taylor & Farers Ltd.

Cooper, H. (ed.) (2004). *Exploring Time and Place. Through Play*, London: David Fulton Publishers.

Cooper, H. (2002). *History in the early years*, London and New York: Routledge/ Falmer.

Foster, S. J. (2001). “Historical Empathy in Theory And Practice. Some Final Thoughts” in Davis, O.L. Jr-Yeager, E.A.

Piaget J. - Inhelder B.,(1967). *The development of Time concepts in the child*, H. Itoch and J. Zubin (Eds) New York.

Tsiantouli, E. (2015). A Roman road in the town of Larissa: proposals for the didactic approach of the cultural element in preschoolers. *Pedagogy- theory & praxis* (8) pp.88-95.

Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Process*, President and Fellows of Harvard College.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

[www.kastra.eu/home gr.php](http://www.kastra.eu/home_gr.php) Κάστρα, Πύργοι και Φρούρια της Ελλάδας.

<https://www.youtube.com/watch?v=Zr12ipFmEpU> Τα κάστρα της Πελοποννήσου

<https://www.youtube.com/watch?v=EKnqHIMhoKE> Τα κάστρα της Ελλάδας

<https://el.wikipedia.org/wiki/Κατηγορία:Κάστρα>

http://thesecretrealtruth.blogspot.com/2016/01/blog-post_4647.html#ixzz3zTdX3b9N Δείτε τα πιο εντυπωσιακά κάστρα της Ελλάδας

<http://www.inthessaloniki.com/el/kastra-eptapurgio-pirgos-trigonou#ixzz4hVicMpO4>
Κάστρα-Επταπύργιο- Πύργος του Τριγωνίου

http://kastelli-fillon.gr/?page_id=190 Καστέλλι Φύλλων Εύβοιας-Οικόσημο κάστρου

<http://photographybysophiakaragianni.blogspot.gr/2013/01/blog-post.html> Τα οικόσημα του κάστρου της Νερατζιάς

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%AC%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%A0%CE%AC%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%82 Κάστρο της Πάτρας

<http://arcadia.ceid.upatras.gr/arkadia/culture/music/kastroorias.htm> Του κάστρου της Ωριάς